

1.

Imigranci na rynku pracy. Wprowadzenie w problematykę

Renata Włoch¹

Przegląd literatury przedmiotu i badań empirycznych

Celem niniejszego przeglądu literatury i badań empirycznych jest:

- analiza literatury polskiej i zagranicznej dziedziny nauk społecznych (socio logii, antropologii i ekonomii) i wskazanie adekwatnych podejść teoretycznych;
- zestawienie dotychczas przeprowadzonych w Polsce badań na temat sytuacji imigrantów na polskim rynku pracy dla weryfikacji aktualności sformułowanych w rezultacie tych badań wniosków oraz przekładalności tych wniosków na sytuację cudzoziemskich absolwentów;
- wskazanie zagranicznych badań na wskazany temat mogących stanowić adekwatny punkt odniesienia.

W pierwszej części rozdziału omówiono ogólne koncepcje migracji osób wysoko wykwalifikowanych i migracji edukacyjnych. W części drugiej przedstawiono najważniejsze teorie z obszaru badań nad migracjami i odniesiono je do głównego tematu projektowanych badań. W części trzeciej przedstawiono najważniejsze polskie badania dotyczące studentów i absolwentów-obcokrajowców; a w części czwartej - trzy najbardziej adekwatne z perspektywy celów projektu badania zagraniczne dotyczące losów absolwentów-obcokrajowców. Rozdział kończą wnioski i rekomendacje teoretyczne i metodologiczne oraz bibliografia wybranych pozycji.

¹ Instytut Socjologii UW

Migracje osób wysoko wykwalifikowanych w kontekście zglobalizowanych rynków pracy

Punktem wyjścia do analizy skutków migracji osób wysoko wykwalifikowanych jest stwierdzenie o zmianie charakteru migracji jako takich na przestrzeni ostatnich kilkunastu lat. Intensyfikacja i nawarstwianie się globalnych procesów społecznych - przy czym globalizację będziemy definiować za A. McGrew i D. Heldem (2005) jako historyczny proces zmiany przestrzennej organizacji życia społecznego, wykraczającej poza granice państwa narodowego - skutkuje między innymi powstawaniem globalnego rynku pracy, powiązaną z "globalizacją kapitału ludzkiego" (Kaczmarczyk, Okólski 2005). Coraz większą część międzynarodowych przepływów migracyjnych stanowią **migranci wysoko wykwalifikowani**.

Zgodnie z ujęciem zaproponowanym w raportach OECD **wysoko wykwalifikowani migranci (WWM)** to osoby legitymujące się wykształceniem co najmniej wyższym lub jego ekwiwalentem. Do ich grona zalicza się profesjonalistów, menedżerów oraz specjalistów technicznych, przy czym w odniesieniu do tej ostatniej grupy kryterium wyższego wykształcenia nie jest stosowane rygorystycznie (Salt 1992: 484)

W literaturze przedmiotu zasadniczo panuje zgoda co do tego, że w wymiarze ekonomicznym migracje są korzystne dla krajów przyjmujących (Kahanec, Zaiceva & Zimmermann 2010). W jeszcze większym stopniu odnosi się to do migracji osób wysoko wykwalifikowanych. Podkreśla się, że ich obecność m.in.:

- przyczynia się do wzrostu efektywności pracy w strategicznych sektorach (poprzez wzrost innowacyjności powodowany zróżnicowanym środowiskiem pracy);
- zwiększa możliwości ekspansji na rynki międzynarodowe (pracownicy-migranci dysponują rzadką wiedzą na temat specyfiki rynku kraju pochodzenia, znają nie tylko język, ale i „reguły gry”);
- a przede wszystkim - umożliwia uzupełnienie krajowej podaży wykwalifikowanej siły roboczej (Martin 2005).

Badacze są mniej zgodni co do wpływu migracji osób wysoko wykwalifikowanych na gospodarkę krajów ich pochodzenia. Na początku lat 1960. popularność zyskało pojęcie "**drenażu mózgów**", określające sytuację wyjazdu osób wykształconych z kraju słabiej rozwiniętego do kraju lepiej rozwiniętego, w rezultacie czego to kraj wyżej rozwinięty rekapitulował zyski z inwestycji w edukację poniesione przez kraj słabiej rozwinięty. Rezultatem było pogłębianie gospodarczego i społecznego niedorozwoju krajów rozwijających się. W późniejszych badaniach zaczęto

wszakże wskazywać, że przepływ wysoko wykwalifikowanych migrantów, tudzież korzyści z ich decyzji migracyjnych, nie mają charakteru jednokierunkowego: wiele zależy od trzech czynników (3 R: *recruitment, remittances, returns*): sposobu rekrutacji; transferów (materialnych, głównie finansowych, i niematerialnych, np. wiedzy i technologii) dokonywanych na rzecz społeczeństwa wysyłającego; oraz skutków ich decyzji powrotnych. Istotne znaczenie ma również fakt nasilania się zjawiska migracji edukacyjnych, przede wszystkim w obrębie szkolnictwa wyższego. Obecnie mówi się raczej o "wymianie" lub "cyrkulacji mózgów" ("brain exchange/circulation") (Kaczmarczyk, Okólski 2005), lub też o "pozyskiwaniu talentów" (*Global Competitiveness* 2013).

Analiza sytuacji migrantów wysoko wykwalifikowanych musi również uwzględniać fakt **globalizacji rynków pracy**, skutkujący wyraźnie zwiększoną mobilnością pracowników, zwłaszcza migrantów, którzy w poszukiwaniu lepszych możliwości stosunkowo łatwo przenoszą się z jednego krajowego rynku pracy na drugi. W literaturze przedmiotu coraz częściej pojawia się teza o nasilaniu się nierównej "globalnej rywalizacji o utalentowanych pracowników", w której wygrana zależy od realizacji dobrze przemyślanej strategii. Państwo, któremu zależy na przyciąganiu wysoko wykwalifikowanych pracowników, musi dążyć do konsekwentnego zwiększania swojej atrakcyjności w ich oczach. Na marginesie warto dodać, że jest to jeden z sześciu kluczowych wyznaczników tożsamości konkurencyjnej państwa w najbardziej znanym rankingu marek państw (Anholt GfK Roper Nation Brand 2013).

Autorzy raportu *The Global Talent Competitiveness 2013* (2013) są zdania, że w ostatecznym rozrachunku dla poszczególnych gospodarek znaczenie mają dwa podstawowe zasoby pracy: *Labour and Vocational Skills* (wykształcenie zawodowe, odpowiednie dla zawodów technicznych; wpływ umiejętności tego typu na gospodarkę jest mierzony na podstawie produktywności oraz relacji między płacą a produktywnością) oraz *High-level Skills/Global Knowledge Skills* (wykształceni pracownicy pracujący jako specjaliści, menedżerowie i przywódcy; ich wkład w gospodarkę oceniany jest na podstawie wskaźników innowacyjności i przedsiębiorczości). Kluczem do przyciągania pracowników o umiejętnościach istotnych dla rozwoju nowoczesnej gospodarki jest m.in. reforma systemu edukacji w celu zachęcenia do przyjazdu studentów zagranicznych i zatrzymania ich na rynku pracy po uzyskaniu dyplomu. Zdaniem autorów raportu zwłaszcza mniej zamożne gospodarki powinny potraktować budowanie atrakcyjności w oczach utalentowanych pracowników jako rozsądną strategię średnio- i długoterminową. W tym kontekście kluczowe znaczenie zarówno dla sektora publicznego, jak i prywatnego mają: tworzenie narzędzi statystycznych i wskaźników, które umożliwią ewaluację działań odnoszących się do utalentowanych pracowników; zbieranie dobrych praktyk, które można zaadaptować do własnej sytuacji; tworzenie

instrumentów umożliwiających ewaluację postępów; oraz porównywanie z sąsiadami i gospodarkami znajdującymi się w podobnej sytuacji.

W przedstawionym w raporcie rankingu Polska została wyróżniona jako jeden z krajów - obok Hiszpanii, Japonii, Kanady, Korei Pd., Rosji, USA i Włoch - o największym prognozowanym zapotrzebowaniu na "utalentowanych pracowników" do 2020 r. Jednocześnie Polska, podobnie jak Hiszpania, Włochy i Japonia, będzie borykać się z wysokim bezrobociem, zwłaszcza wśród młodych ludzi. Ogólnie, pod względem atrakcyjności dla pracowników wysoko wykwalifikowanych Polska ulokowała się na 32 miejscu w rankingu GTCI na 103 ujęte państwa, za Czechami (22), Estonią (23), Słowenią (25), Czarnogórą (26), Słowacją (27) i Łotwą (30), ale wyżej niż np. Hiszpania (35), Włochy (36) czy Węgry (40)².

Podstawowe dane na temat skali i dynamiki zjawiska migracji wysoko wykwalifikowanych migrantów można znaleźć w dorocznych raportach OECD (International Migration Outlook SOPEMI) i cyklicznych raportach agend ONZ, zwłaszcza UNESCO, UNDP i IOM. Na szczególną uwagę zasługują raporty:

- *Migration of Highly Skilled Persons from Developing Countries: Impact and Policy Response* (L. Lowell, A. Findley, 2002): omówienie zjawiska z perspektywy krajów wysyłających;
- *Highly Skilled Migration. International Centre for Migration Policy Development* (2006): ogólny opis zjawiska i trendów;
- *Managing Highly-Skilled Labour Migration: A Comparative Analysis of Migration Policies and Challenges* (J. Chaloff, G. Lemaitre, 2009): zawiera porównanie strategii stosowanych wobec wysoko wykwalifikowanych migrantów przez poszczególne państwa;
- *Global migration of the highly skilled: a tentative and quantitative approach* (T. Dunnewijk, 2008): analiza powiązań między zjawiskiem migracji edukacyjnych i migracji osób wysoko wykwalifikowanych.

Migracje edukacyjne

W latach 1963-2006 liczba studentów pobierających naukę za granicą wzrosła dziewięciokrotnie; tylko w latach 2000-2010 - o 99%. Dziewięciu na dziesięciu studentów zagranicznych studiuje w krajach OECD (głównie w USA, Wielkiej Brytanii, Francji, Australii, Niemczech i Japonii). Ocenia się, że w ciągu kolejnej dekady liczba studentów zagranicznych przekroczy 7 mln. W krajach OECD studenci zagraniczni stanowią średnio 3.3% kohorty wiekowej 20-24 (Verbik, Lasanowski 2007).

² Wskaźnik zbudowano w oparciu o 48 zmiennych zgrupowanych w kategoriach: wspieranie talentów, przyciąganie, wzrost, zatrzymywanie oraz produktywność w kategorii umiejętności zawodowych oraz przydatnych w ramach zglobalizowanej gospodarki opartej na wiedzy.

Z perspektywy indywidualnej decyzja o podjęciu studiów w innym kraju ma przyczynić się do zwiększenia zwrotu z inwestycji w edukację. Uzyskanie wykształcenia za granicą może:

- zwiększać szanse zatrudnienia i spodziewane dochody w kraju pochodzenia;
- stanowić dogodną ścieżkę do znalezienia pracy i osiedlenia się w kraju przyjmującym: studia najczęściej wiążą się z nauką języka i oswojeniem ze specyfiką społeczną i kulturową; dyplom zdobyty w kraju przyjmującym uwiarygodnia potencjalnego kandydata do pracy w oczach pracodawcy - nie ma konieczności walidacji wykształcenia; w wielu krajach procedury związane z legalizacją pobytu są uproszczone dla absolwentów miejscowych uczelni – tak jest również w Polsce;
- stanowić dźwignię umożliwiającą szukanie pracy w innych państwach (Verbik, Lasanowski 2007).

Migracja w celu edukacyjnym może zatem stanowić element długoterminowej strategii migracyjnej.

Z perspektywy potencjalnego studenta kluczowe znaczenie przy podejmowaniu decyzji o wyborze kraju docelowego mają (Vaghrese 2008):

- polityka migracyjna kraju docelowego;
- łatwość uzyskania wizy;
- szanse na zdobycie zatrudnienia w kraju docelowym;
- wzrost szans na zdobycie zatrudnienia w kraju trzecim;
- wzrost szans na zdobycie (lepiej płatnego) zatrudnienia w kraju pochodzenia;
- koszt edukacji;
- koszty utrzymania w kraju docelowym;
- "pokrewieństwo ideologiczne"/powiązania historyczne z krajem docelowym;
- możliwość przyswojenia innego języka i kultury;
- znajomość języka;
- ocena jakości instytucji edukacyjnych, międzynarodowa reputacja danego kraju jako ośrodka akademickiego;
- oferta kształcenia;
- infrastruktura dla studentów i ułatwienia w studiowaniu;
- możliwość uzyskania stypendium; wsparcie socjalne;
- dostępność miejsc na studiach w kraju pochodzenia i w kraju docelowym;
- łatwy proces uznawania kwalifikacji w państwie docelowym;
- międzynarodowa uznawalność kwalifikacji i wykształcenia uzyskanego w państwie docelowym;
- istnienie sieci wsparcia w kraju docelowym (sieci migracyjnej, zorganizowanego środowiska etnicznego itp.).

Z perspektywy krajów wysyłających w literaturze przedmiotu migracje edukacyjne najczęściej są analizowane jako potencjalny element drenażu mózgow. Z drugiej strony, migracje edukacyjne mogą się przyczyniać do transferu pieniędzy, wiedzy i technologii, nawet przy założeniu, że większość migrantów nie powróci do kraju pochodzenia. Migracje edukacyjne mogą też przyczyniać się do tworzenia i stabilizowania sieci migracyjnych, zwłaszcza w odniesieniu do migracji osób wysoko wykwalifikowanych (Vertovec 2002).

Z perspektywy krajów przyjmujących obecność studentów zagranicznych przynosi **bezpośrednie korzyści finansowe** (czesne za studia, wydatki konsumpcyjne studiujących); są one na tyle duże, że według niektórych badaczy na przestrzeni ostatnich kilku lat utworzył się globalny, silnie konkurencyjny rynek usług edukacji wyższej.

Dla przykładu, w Wielkiej Brytanii zyski z obecności zagranicznych studentów kształtują się na poziomie 2.6 mld € rocznie (*European Migration Network* 2012); w Polsce są to zyski na poziomie 100 mln €.

Pośrednie korzyści gospodarcze przejawiają się przede wszystkim pod postacią zwiększenia podaży wykwalifikowanej siły roboczej, o ile absolwenci poszukiwani na lokalnym rynku pracy zdecydują się pozostać w kraju. Napływ migrantów edukacyjnych może wpływać na **kształt systemu edukacji** (poziom umiędzynarodowienia, jakość kształcenia, dostępność miejsc na studiach w przypadku, gdy nie istnieją kwoty dla studentów zagranicznych, inwestowanie w rozwój konkretnych kierunków). Znaczenie ma również fakt selektywności migracji edukacyjnych: państwo przyjmujące zachowuje daleko posuniętą kontrolę nad kierunkiem i nasileniem napływów oraz profilem migranta. Na tle pozostałych migrantów studenci i absolwenci rzadziej doświadczają problemów z integracją społeczno-ekonomiczną: najczęściej studia umożliwiają im zapoznanie się ze specyfiką życia społecznego i wymogami rynku pracy kraju przyjmującego oraz wymuszają naukę języka; z drugiej jednak strony, przyjmowanie założenia o szybszej i łatwiejszej integracji studentów i absolwentów może być błędne, lecz będzie skutkować brakiem odrębnych programów integracyjnych dla tej grupy migrantów.

Jak zauważył C. Żołędowski (2011: 25) "bilans korzyści i kosztów migracji edukacyjnych łatwiej jest rozpatrywać w perspektywie indywidualnej niż w wymiarze makroekonomicznym czy makrospołecznym. Należy jednak zaznaczyć, iż o ile w przypadku państw przyjmujących zdecydowanie przeważają konsekwencje pozytywne, o tyle w przypadku państw wysyłających ocena ta jest o wiele bardziej skomplikowana i należy raczej mówić o ponoszonych przez nie stratach".

Przegląd teorii (socjologicznych i ekonomicznych) z zakresu studiów nad migracjami

Badania nad migracjami orientują się wokół czterech podstawowych pytań badawczych, dotyczących: genezy migracji; kierunku i ciągłości przepływów migrantów; wykorzystaniu imigranckiej siły roboczej; oraz społeczno-kulturowej adaptacji imigrantów (Portes& Bach 1999). Zasadniczo w literaturze przedmiotu podkreśla się niedostatek finezji teoretycznej w badaniach migracyjnych, zwłaszcza w zestawieniu z ilością badań empirycznych (Kurekova 2011). Z drugiej strony, liczba teorii stosowanych w badaniach nad migracjami jest imponująca; L. Kurekova w swoim przeglądowym referacie podkreśla, że należy je traktować jako propozycje komplementarne, niewykluczające się.

Najszerzej i najczęściej stosowana jest **neoklasyczna teoria migracji**, odwołująca się do teorii racjonalnego wyboru i zakładająca, że migrację determinują względy relatywnych korzyści i kosztów (w wymiarze materialnym i niematerialnym). Na poziomie makro znaczenie mają różnice w wynagrodzeniach występujące na rynkach pracy w poszczególnych krajach, na poziomie mikro uwaga skupia się na racjonalnej jednostce dążącej do maksymalizacji korzyści. Podstawową zaletą tej teorii jest prostota oraz możliwość stawiania i testowania hipotez dotyczących nie tylko przyczyn, ale i skutków migracji. Do jej mankamentów należą: przyjmowanie uproszczonych założeń na temat migrantów i rynków pracy i ignorowanie ich zróżnicowania; przecenianie racjonalności procesu podejmowania decyzji i migracji; oraz pomijanie znaczenia polityk i działań instytucjonalnych. Faktem jest, że debata teoretyczna w obrębie badań nad migracjami w niemałej mierze sprowadza się do dyskusji z założeniami neoklasycznej teorii migracji i przedstawianiu propozycji konkurencyjnych.

W rozmaitych podejściach teoretycznych w obrębie badań nad migracjami uwzględniane są również **elementy teorii instytucjonalnej**, zarówno w wersji klasycznej, jak i w postaci nowego instytucjonalizmu. Teoria instytucjonalna umożliwia uwypuklenie znaczenia instytucji w stymulowaniu i kontrolowaniu przepływów migracyjnych, jak też w procesie adaptacji migrantów.

Tabela 1. Przegląd głównych teorii/modeli migracyjnych i ich odniesienie do badań nad zagranicznymi studentami i absolwentami polskich uczelni

Teoria lub model	Podstawowe założenia	Mankamenty	Zastosowanie do badań nad imigrantami na rynku pracy - przykładowe pytania badawcze
<p>TEORIA NEOKLASYCZNA: PUSH AND PULL</p> <p>(Lee 1966)</p> <p>poziom analizy: makro</p>	<p>Zachowanie migranta jest racjonalne w wymiarze jednostkowym: o migracji decydują czynniki wypychające (np. niemożność znalezienia pracy w miejscu zamieszkania, niesatysfakcjonujące dochody, niemożność realizacji ambicji i planów życiowych) i przyciągające (możliwość znalezienia pracy, lepsze zarobki, poziom życia, możliwość podniesienia kwalifikacji). Położenie nacisku na indywidualny wybór migranta.</p> <p>Teoria uważana za archaiczną, ale nadal używana i poddawana wielokrotnym modyfikacjom; silnie opierająca się na teorii racjonalnego wyboru.</p>	<p>Nadmierne uproszczenie czynników migracji; brak hierarchizacji czynników</p>	<p>Jakie są czynniki wypychające po stronie państwa, z którego pochodzi student? Jakie są czynniki przyciągające po stronie państwa oferującego edukację wyższą, które determinują decyzję o podjęciu nauki w tym, a nie innym kraju? Jakie są czynniki wypychające i przyciągające po stronie państwa, w którym migrant pobiera naukę, z perspektywy rynku pracy? Które z nich mają największe znaczenie? Innymi słowy, co warunkuje skłonność studenta/absolwenta do podjęcia pracy w kraju pobierania edukacji?</p>
<p>TEORIA NEOKLASYCZNA: KAPITAŁU LUDZKIEGO</p> <p>(Sjaadstad 1962)</p> <p>poziom analizy: mikro</p>	<p>Migranci dążą do maksymalnego zwrotu z inwestycji; w przypadku migrantów edukacyjnych - do zwrotu inwestycji w edukację; umożliwia im to wysoki poziom kapitału ludzkiego (cech wrodzonych, wiedzy, umiejętności i doświadczenia);</p>	<p>przecenianie "racjonalności" i dobrovolności decyzji o migracji</p>	<p>W jaki sposób studenci cudzoziemscy/absolwenci próbują określić zwrot z inwestycji edukacyjnych? Jakie elementy kapitału ludzkiego ułatwiają uzyskanie maksymalnego zwrotu z inwestycji edukacyjnych? Jaką rolę w podejmowaniu decyzji o migracji edukacyjnej odgrywają oczekiwania i kalkulacje dotyczące przyszłej zatrudnialności na rynku pracy kraju pochodzenia/kraju pobierania edukacji/kraju trzeciego? Jakie są koszty transakcyjne i alternatywne w przypadku podjęcia studiów w danym kraju? Ibidem, w przypadku podjęcia pracy w danym kraju.</p>

Teoria lub model	Podstawowe założenia	Mankamenty	Zastosowanie do badań nad imigrantami na rynku pracy - przykładowe pytania badawcze
<p>DUALNE-GO RYNKU PRACY</p> <p>(Reich, Gordon & Edwards, 1973)</p> <p>poziom analiza: mezo</p>	<p>Kluczowe znaczenie mają czynniki przyciągające po stronie państwa przyjmującego, a zwłaszcza charakterystyka tamtejszego rynku pracy/ W ramach rynku pracy funkcjonują dwa segmenty: I) zapewniający pracę, relatywnie wysokie wynagrodzenia i możliwości awansu zawodowego osobom wysoko wykwalifikowanym; II) zatrudniający osoby niżej wykwalifikowane, oferujący niższe wynagrodzenia i mniejsze możliwości awansu zawodowego. W tym drugim sektorze częściej pracują imigranci.</p>	<p>arbitralny podział na I i II sektor nadmierne skupienie na kraju przyjmującym</p>	<p>Jaka część cudzoziemców-absolwentów znajduje pracę w I, a jaka w II sektorze? Jakie czynniki mogą utrudniać znajdowanie pracy w I sektorze dla cudzoziemców-absolwentów?</p>
<p>ETNICZNEJ ENKLAWY NA RYNKU PRACY</p> <p>(Portes&Bach 1985)</p> <p>poziom analiza: mezo</p>	<p>W krajach przyjmujących imigrantów powstają etniczne enklawy zapewniające im pracę; często są one równoległe wobec rynku pracy i funkcjonują w dużej mierze w szarej strefie</p>	<p>przecenianie izolacji etnicznego rynku pracy</p>	<p>Czy absolwenci znajdują pracę w sektorze etnicznym rynku pracy? Czy występuje zjawisko "pułapki enklawy etnicznej" - podejmowania pracy suboptymalnej z perspektywy absolwenta, ale oferowanej w ramach danego środowiska etnicznego?</p>
<p>NOWEJ EKONOMII MIGRACJI</p> <p>(Stark, Bloom 1973)</p> <p>poziom analiza: mikro / mezo</p>	<p>Decyzje migracyjne podejmowane w grupach społecznych, zwłaszcza w ramach gospodarstwa domowego; determinowane przez kontekst rynku pracy, systemu zabezpieczeń społecznych itp. Istotne znaczenie ma poczucie relatywnej deprivacji gospodarstw domowych</p>	<p>skupienie na czynnikach po stronie kraju wysyłającego</p>	<p>Jaka jest rola kontekstu kulturowego/społecznego/rodzinnego w podejmowaniu decyzji o migracji edukacyjnej, a następnie decyzji o podjęciu pracy w kraju pobierania edukacji lub dalszej migracji?</p>

Teoria lub model	Podstawowe założenia	Mankamenty	Zastosowanie do badań nad imigrantami na rynku pracy - przykładowe pytania badawcze
<p>SYSTEMU ŚWIATOWEGO</p> <p>(Wallerstein 1974, Sassen 1988)</p> <p>poziom analizy: makro</p>	<p>Migracje należy rozpatrywać z perspektywy nierównych powiązań między krajami wysoko rozwiniętymi i krajami rozwijającymi się.</p> <p>W wersji teorii neokolonialnej podkreśla się również istnienie silnych więzi historycznych, gospodarczych i społecznych, co przejawia się napływem migrantów z byłych kolonii do państw kolonialnych.</p>	<p>niekiedy nadmierna ideologizacja; wyjaśnienia sformułowane z ogólnego poziomu teorii, często nie poddawane testom empirycznym</p>	<p>Czy migracje edukacyjne studentów oraz wchodzenie absolwentów na rynek pracy państwa, w którym pobierali edukację, można uznać za przejaw zjawiska "drenażu mózgow"? W jakim stopniu powiązania historyczne determinują wybór kraju studiowania?</p>
<p>SIECI MIGRACYJNYCH</p> <p>(Faist 2000, Vertovec 2002)</p> <p>poziom analizy: mezo (sieci, diaspora)</p>	<p>Migranci podążają ścieżkami wyznaczonymi przez poprzednich migrantów.</p>	<p>pomijanie faktu, że mogą istnieć równoległe sieci migracyjne (np. rodzinna i zawodowa), a ich skutki mogą się wykluczać.</p>	<p>Jakie znaczenie mają sieci migracyjne w przyciąganiu potencjalnych studentów? Jaką rolę odgrywają sieci migracyjne w procesie poszukiwania pracy przez studentów i absolwentów?</p>
<p>SIECI SPOŁECZNYCH/ KAPITAŁU SPOŁECZNEGO</p> <p>(Granovetter 1973, Harvey 2012)</p> <p>poziom analizy: mezo / mikro</p>	<p>Migranci korzystają z sieci społecznych w poszukiwaniu pracy za granicą; znaczenie ma nie tylko funkcjonowanie w danej sieci, ale również wartości w nią wpisane, strategiczne ułożenie i hierarchizacja. Słabe ułożenie w sieciach społecznych obniża szanse na znalezienie odpowiedniej pracy nawet w przypadku wysoko wykwalifikowanych migrantów.</p>	<p>przecenianie znaczenia kontaktów społecznych</p>	<p>Jaki jest związek między funkcjonowaniem studentów/ absolwentów obcokrajowców w sieciach społecznych zakotwiczonych w społeczeństwie przyjmującym oraz jakością utrzymywanych w ich ramach kontaktów a sukcesem na rynku pracy?</p>
<p>TEORIA MIGRACJI NIEPEŁNYCH</p> <p>(Okólski 2001)</p> <p>poziom analizy: mikro</p>	<p>Wielokrotne podejmowanie zatrudnienia czasowego w innym państwie i regularnych powrotów do państwa pochodzenia, co powoduje podwójną marginalizację migrantów (i w społeczeństwie wysyłającym i przyjmującym).</p>	<p>zasadniczo wyjaśnienia migrację osób o niskim i średnim poziomie wykształcenia i niewysokich aspiracjach zawodowych.</p>	<p>Czy wśród studentów/absolwentów-obcokrajowców występuje zjawisko migracji niepełnej?</p>

Źródło: opracowanie własne, m.in. na podstawie: Massey 1993, Kurekova 2011, Duszczyk 2012.

W ostatnich latach w badaniach migracyjnych zaczęto podkreślać konieczność (Massey 1993, Kurekova 2011):

- stosowania podejścia interdyscyplinarnego, np. czerpania z ekonomii politycznej; łączenia w ramach jednego badania rozmaitych (wymienionych powyżej) podejść teoretycznych;
- integracji badań migracyjnych z głównym nurtem teorii społecznej/socjologicznej, przede wszystkim z kwestiami struktury społecznej, zmiany społecznej, globalizacji;
- łączenia poziomów analizy mikro (jednostki), mezo (grupy i organizacje) i makro (instytucje i struktury);
- uwzględniania podejścia konstruktywistycznego jako ogólnego podejścia metodologicznego.
- Ariss et al. (2011) argumentują, że kariery migrantów muszą być ujmowane jako "relacyjny konstrukt na przecięciu zjawisk indywidualnych i instytucjonalnych, jako wielopoziomowe i wielokształtne zjawisko", które należy analizować w ujęciu czasowym i przestrzennym. Narzędzia badawcze powinny m.in. umożliwić migrantom definiowanie swojego statusu przez nich samych oraz ułatwić relacjonowanie historii życiowej i zawodowej w ich własnych kategoriach.

Polskie badania dotyczące sytuacji imigrantów na polskim rynku pracy

Ogólne omówienie sytuacji imigrantów na polskim rynku pracy można znaleźć w następujących pozycjach:

- w rozdziale 3 pt. "Rynek pracy (gospodarka) jako siła napędzająca napływ imigrantów do Polski" w książce pod red. A. Górny, I. Grabowskiej-Lusińskiej, M. Lesińskiej i M. Okólskiego, *Transformacja nieoczywista. Polska jako kraj imigracji* (2010);
- w książce M. Duszczyka *Polska polityka imigracyjna a rynek pracy* (2012).

W drugiej z wymienionych pozycji można znaleźć przegląd wcześniejszych badań (z lat 2004-2011) w tymże temacie. Są to m.in.:

- H. Bojar, A. Gąsior-Niemiec, H. Bieniecki, M. Pawlak, *Migranci na rynku pracy w Polsce. Wyniki badań przeprowadzonych wśród migrantów ekonomicznych i pracowników polskich*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2006.
- W. Klaus (red.), *Warunki pracy cudzoziemców w Polsce*, Stowarzyszenie Interwencji Prawnej, Warszawa 2006.
- P. Kaczmarczyk, M. Okólski, *Polityka migracyjna jako instrument promocji zatrudnienia i ograniczania bezrobocia*, OBM UW, Warszawa 2008.

- I. Grabowska-Lusińska, A. Żylicz (red.) *Czy polska gospodarka potrzebuje cudzoziemców?* Ośrodek Badań nad Migracjami Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2008.

Referowane przez M. Duszczyka badania na temat systemów imigracji różnych grup imigranckich oraz dopuszczenia ich do polskiego rynku pracy (przeprowadzone w Instytucie Polityki Społecznej w latach 2008-2010 na zlecenie Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich) swobodnie korzystały z materiału badawczego i wniosków przedstawionych w wymienionych projektach, dlatego też tu skupimy się na przedstawieniu płynących z nich wniosków.

Ramą teoretyczną organizującą badania była klasyczna teoria czynników przyciągających i wypychających (*push and pull*), uzupełniana teorią sieci migracyjnych. Badaniami ilościowymi i jakościowymi objęto cztery grupy imigrantów podejmujących zatrudnienie w Polsce:

- pracowników okresowych zatrudnianych na podstawie oświadczenia pracodawcy o zamiarze powierzenia cudzoziemcowi pracy w Polsce (200 ankiet wśród pracowników, 9 IDI wśród pracowników i 6 wśród pracodawców, 2 FGI wśród pracodawców i urzędników);
- studentów polskich uczelni (wyniki tej części badania zreferowano szczegółowo w dalszej części raportu);
- pracowników delegowanych (160 ankiet i 15 IDI, 2 mini-fokusy z urzędnikami i pracownikami działów personalnych);
- stażystów: 15 IDI, 2 fokusy z koordynatorami i pracodawcami.

Na podstawie przeprowadzonych badań i analizy badań dotychczasowych wysunięto następujące wnioski (s. 265-269):

- Polska przekształca się z kraju emigracyjnego w kraj emigracyjno-immigracyjny, co rodzi potrzebę stworzenia polityki migracyjnej i integracyjnej.
- Ze względu na swą niewielką liczebność migranci, zwłaszcza wysoko wykwalifikowani, wywierają niewielki wpływ na funkcjonowanie polskiego rynku pracy.
- Polska jest krajem umiarkowanie atrakcyjnym dla cudzoziemców szukających zatrudnienia, głównie z powodu niewysokich wynagrodzeń i niewielkiej dostępności interesujących ich ofert pracy.
- Większość pracowników cudzoziemskich nie jest zainteresowana osiedleniem się na stałe, głównie ze względu na "dorobkowy" charakter zatrudnienia.
- Priorytetem polskiej polityki migracyjnej powinni być studenci, głównie ze względu na potencjalną łatwość ich integracji społeczno-ekonomicznej. Zdaniem Duszczyka: "Polska - stojąc przed wyzwaniem demograficznymi i chcąc włączyć się do rywalizacji o imigrantów, którzy wnoszą istotny

- wkład w rozwój gospodarczy - powinna zrewidować swoją dotychczasową postawę bierności i starać się przyciągać jak największą liczbę studentów cudzoziemskich". W tym celu należałoby zlikwidować ograniczenia w dostępie do rynku pracy w czasie studiów oraz skoncentrować działania na:
- zapewnianiu absolwentom możliwości legalnego poszukiwania pracy
 - znoszeniu rozmaitych formalnych przeszkód związanych z przedłużeniem pobytu;
 - poszerzeniu systemu stypendiów dla najzdolniejszych;
 - oraz rozbudowaniu instrumentów integracyjnych, szczególnie w odniesieniu do studentów azjatyckich i afrykańskich (nauka języka).
- Pracownicy delegowani nie są zainteresowani dłuższym pobytem w Polsce, a przy tym "Polska nie powinna być zainteresowana zachęcaniem do pozostawania (...) pracowników najwyższego i średniego szczebla. Ograniczałoby to obejmowanie przez Polaków najbardziej atrakcyjnych miejsc pracy".
 - Z wniosków bardziej szczegółowych:
 - badania pozwoliły stwierdzić istotne znaczenie **sieci migracyjnych** w wyborze kraju docelowego i miejsca pracy, zwłaszcza w przypadku zatrudnienia w małych firmach (Kaczmarczyk, Okólski 2008);
 - rośnie popyt na pracowników cudzoziemskich, głównie ze względu na niedobór odpowiednich pracowników na lokalnym rynku pracy;
 - na polskim rynku pracy powoli wzrasta liczba migrantów wysoko wykwalifikowanych; ta grupa imigrantów częściej decyduje się na samozatrudnienie;
 - pracodawcy wśród **barier zatrudniania cudzoziemców** wymieniają: barierę językową, niewystarczające kwalifikacje cudzoziemców, komplikacje prawne i nadmierną biurokratyzację;
 - pracownicy cudzoziemscy wśród głównych problemów wymieniają: nieuczciwość pracodawcy (brak wypłaty należnego wynagrodzenia), nielegalny status zatrudnienia, słaby dostęp do służby zdrowia. Większość badanych miała dobry kontakt z Polakami; wspomniano jednak o incydentach na tle rasowym i narodowościowym.

Opisywane badania stanowiły istotną podstawę dla tworzenia regulacji w zakresie polskiej polityki imigracyjnej.

Najbardziej wyczerpującym wprowadzeniem do analizy zjawiska migracji osób wykwalifikowanych w obrębie polskiej literatury przedmiotu jest opracowanie przygotowane przez Marka Okólskiego i Pawła Kaczmarczyka *Migracje specjalistów wysokiej klasy* (2005). Zawiera ono omówienie najważniejszych koncepcji

i definicji, skupia się jednakże niemal wyłącznie na emigracji osób z wysokimi kwalifikacjami z Polski i skutków tego zjawiska dla polskiego społeczeństwa i gospodarki. Poniżej przedstawiamy krótkie omówienie wybranych badań dotyczących tej grupy migrantów.

Badania A. Piekut na temat strategii adaptacyjnych wysoko wykwalifikowanych migrantów z UE (2010-2013)

Aneta Piekut w swoich badaniach podjęła dyskusję z wcześniejszymi badaniami Agnieszki Szwęder (2002) dotyczącymi migracji menedżerskich. Szwęder argumentowała, że wysoko wykwalifikowani migranci utożsamiają się z kosmopolityczną, dość ujednoliconą kulturą menedżerską, co wyznacza granice ich integracji ze społeczeństwem polskim, również w wymiarze rynku pracy. Tymczasem Piekut dowodzi, że strategie adaptacyjne wysoko wykwalifikowanych migrantów zależą od ich wcześniejszych doświadczeń na międzynarodowym rynku pracy oraz uprzednich powiązań z Polską. W późniejszych badaniach zwróciła również uwagę na społeczno-przestrzenny wymiar adaptacji tej grupy migrantów oraz na rolę w tym procesie migrantów wtórnych (żony, mężowie, partnerzy).

Badania UNICORN EFI (2010)

Badania miały charakter eksploracyjno-pilotażowy, mający na celu przetestowanie metodologii i narzędzi badawczych. Metodologia obejmowała: analizę umów zawartych między Chinami, Rosją, Turcją i Ukrainą a Polską/UE co do warunków wjazdu na terytorium RP, zebranie danych dotyczących aplikacji o wizę; wywiady z pracownikami konsulatów w Pekinie, Moskwie, Ankarze i Kijowie; badanie ankietowe w konsulatach RP w Ankarze i we Lwowie wśród cudzoziemców planujących podjąć pracę w Polsce; oraz badania ankietowe i wywiady indywidualne z przedstawicielami poszczególnych grup imigrantów w Warszawie, Gdańsku, Łodzi, Poznaniu i Wrocławiu. Grupę badaną stanowili wysoko wykwalifikowani i/ lub wykształceni obywatele grupy wybranych państw trzecich, znajdujących się w czołówce pod względem liczby imigrantów w Polsce (Chin, Rosji, Turcji i Ukrainy), przebywający legalnie w Polsce; oraz obywatele tychże państw trzecich przebywający na terytorium państwa trzeciego.

Badanie ankietowe przeprowadzono na jesieni 2009 r. (IX-XI) na próbie 133 imigrantów, obywateli Chin (19), Rosji (35), Turcji (29) i Ukrainy (50), w Warszawie, Poznaniu, Wrocławiu, Łodzi i Gdańsku; z wyższym wykształceniem (90%) i przebywających w Polsce od co najmniej roku.

Główne wnioski z badania dotyczyły motywów przyjazdu do Polski, aktywności zawodowej, poziomu integracji społeczno-ekonomicznej oraz oceny kontaktów z instytucjami publicznymi, i przedstawiały się następująco:

- Dla większości imigrantów Polska jest krajem docelowym.
- Rozwiązania systemowe w Polsce i w Unii Europejskiej nie sprzyjają rozwojowi przedsiębiorczości imigrantów.
- Dla większości badanych motywem przyjazdu do Polski było podjęcie studiów (42%) lub pracy zawodowej (29%).
- Większość badanych podjęło pracę po przyjeździe do Polski (65%); pracy szukano za pośrednictwem Internetu, prasy lub sieci rodziny i znajomych – do agencji pośrednictwa pracy zwrócił się tylko co 10 badany.
- Badani wykazywali stosunkowo wysoki poziom integracji społeczno-kulturowej, np. 3 na 4 zadeklarowało dobrą lub bardzo dobrą znajomość języka.
- Z krytyką badanych spotkał się sposób funkcjonowania polskich instytucji, skąd wnioski, że nie są one przygotowane na przyjęcie dużej fali migrantów;
- Monitoring procesów związanych z napływem i pobytem imigrantów w Polsce jest niewystarczający.

Dodatkowo w okresie od września do listopada 2009 roku przeprowadzono wywiady pogłębione z 23 imigrantami (5 z Chin, 4 z Turcji oraz po 7 z Rosji i Ukrainy). Główny wniosek płynący z tej części badań dotyczył znaczenia dystansu społeczno-kulturowego w procesie integracji/adaptacji, przejawiającego się w wolniejszej integracji migrantów z Chin i Turcji. W odniesieniu do rynku pracy wielu badanych deklaruowało chęć podjęcia własnej działalności gospodarczej, jednak pod warunkiem zniesienia lub obniżenia zniechęcających barier biurokratycznych.

Z perspektywy badania sytuacji zatrudnieniowej imigrantów o wysokich kwalifikacjach, największe znaczenie mają jednakże wnioski metodologiczne z opisywanego badania pilotażowego, dotyczące:

- konieczności starannego sprecyzowania przedmiotu i celu badania; w razie potrzeby zawężenia grupy badanej;
- redefinicji kryteriów "wysokich kwalifikacji" migrantów, zwłaszcza kryterium wyższego wykształcenia: chodzi głównie o uwzględnienie w próbie badawczej przedsiębiorców;
- sposobów docierania do niekompletnych danych statystycznych/zastanych w badanym obszarze i ich analizy;
- umiejętnego pokonywania barier w dotarciu do respondenta (techniki zdobywania dostępu, pokonywania nieufności itp.); w tym celu można wykorzystać wskazówki metodologiczne K. Wysieńskiej (2010);
- dołożenia starań, by wywiady z osobami niemówiącymi dobrze po polsku lub po angielsku były prowadzone przez osobę mówiącą w ich języku lub w obecności tłumacza;
- rozważenia zasadności przeprowadzenia wywiadów fokusowych;

- technik zyskiwania dostępu do respondentów (za pośrednictwem organizacji formalnych lub nieformalnych migrantów, a następnie metodą "kuli śnieżnej");
- konieczności uwzględnienia zjawiska pracy migrantów z tej grupy w szarej strefie.

Badania ISP z wykorzystaniem testów dyskryminacji (2010)

Techniką szczególnie przydatną do badania dyskryminacji na rynku pracy jest technika testów dyskryminacyjnych, zastosowana w Polsce po raz pierwszy w ramach projektu *Sąsiedzi czy intruzi - badania dyskryminacji cudzoziemców w Polsce* przez badaczy Instytutu Spraw Publicznych. Jak podkreśla M. Kos-Goryszewska "zastosowanie testu dyskryminacyjnego umożliwia wykrycie dyskryminacji bezpośredniej, niezależnie od jej przyczyn – osoba dyskryminowana może być traktowana gorzej od innych ludzi pod różnymi pretekstami" (2010: 2). W badaniach ISP zastosowano test korespondencyjny, polegający na wysłaniu odpowiednio spreparowanych aplikacji fikcyjnych kandydatów w odpowiedzi na autentyczne oferty pracy, a następnie analizie liczby i rodzaju reakcji ze strony rekrutujących (Wysieńska 2010). Profile kandydatów były identyczne, poza jedną charakterystyką, która wg badacza jest podstawą nierównego traktowania - w tym przypadku był nią status cudzoziemca. Warto podkreślić, że **celem badań było przede wszystkim skrupulatne sprawdzenie skuteczności wybranej metodologii**. Zdaniem badaczy ISP ograniczona próba każe traktować wnioski z badania jako opisowe, jednak badania umożliwiły stwierdzenie faktu występowania zjawiska dyskryminacji cudzoziemców na polskim rynku pracy: "Spośród 167 pracodawców, do których zostały wysłane aplikacje w imieniu Polaka i cudzoziemca, 19 zaprosiło jednego lub obydwu z nich na rozmowę kwalifikacyjną albo w inny sposób wyraziło pozytywne zainteresowanie kandydatem. W przypadku kandydata z obywatelstwem polskim, aby uzyskać jedno zaproszenie, trzeba było wysłać 10 aplikacji. W przypadku cudzoziemca - 17" (s. 22).

Podobne co do idei badanie zostało przeprowadzone również w ramach badań prezentowanych w niniejszym raporcie i omówienie jego wyników znajduje się w dalszych rozdziałach raportu.

Z perspektywy projektowanego badania istotne znaczenie mają wnioski metodologiczne z przeprowadzonego badania pilotażowego dotyczące:

- zasadności powiększenia próby badawczej;
- zwiększenia liczby warunków eksperymentalnych, przynajmniej o zmienną płci;
- zapewnienia odpowiedniego czasu na przeprowadzenie badania: **co najmniej 18 miesięcy**;

- przeprowadzenia wieloetapowego testu narzędzia w celu zapewnienia jego wysokiej trafności;
- selekcji ogłoszeń/firm np. ze względu na typ oraz sektor działalności;
- poprzedzenia testu dyskryminacyjnego badaniem "testującym alternatywne hipotezy dotyczące procesów konstruowania nierównych oczekiwań co do kompetencji jednostek zróżnicowanych pod względem etnicznym i narodowym oraz hipotez dotyczących mechanizmu stosowania podwójnych standardów oceny kompetencji zadaniowej osób należących do różnych grup".

Badania J. Koniecznej na temat integracji imigrantów ukraińskich na polskim rynku pracy (2009)

W ramach badania przeprowadzono cztery zogniskowane wywiady grupowe z obywatelami Ukrainy pracującymi w Polsce. W raporcie przedstawiono wnioski z wywiadów dotyczące przyczyn przyjazdów do Polski, sposobów uzyskiwania wiz, poszukiwania pracy i mieszkania; opinii na temat polskich pracodawców; oraz wzorów adaptacji ukraińskich migrantów. Istotne wydają się wnioski dotyczące motywów wyboru Polski jako kraju docelowego: bliskość kulturowa i językowa, wiążące się z tym poczucie bezpieczeństwa, bliskość geograficzna, istnienie sieci migracyjnych, stosunkowa łatwość uzyskania wizy. Autorka podkreśla, że ogólny wzór integracji ukraińskich migrantów w Polsce jest specyficzny: spotykają się na ogół z akceptacją ze strony społeczeństwa przyjmującego i są zadowoleni z pobytu, jednak poczucie tymczasowości nie skłania ich do "zakorzeniania się".

Badania dotyczące studentów zagranicznych w Polsce

Oprócz zreferowanych powyżej badań dotyczących generalnie sytuacji imigrantów na rynku pracy, badano także sytuację zagranicznych studentów w Polsce. Pierwsze badania na ten temat podjęto w latach 1960. Poniżej zostaną omówione te badania, które wydają się istotne z perspektywy prezentowanej w niniejszym raporcie sytuacji wysoko wykwalifikowanych imigrantów na polskim rynku pracy.

Badania E. Nowickiej i S. Łodzińskiego (Instytut Socjologii UW) na temat adaptacji studentów z krajów Trzeciego Świata w Polsce (1988-1989)

Pod koniec lat 1980. zespół badaczy pod kierunkiem Ewy Nowickiej i Sławomira Łodzińskiego przeprowadził badania dotyczące procesu adaptacji i integracji studentów zagranicznych w Polsce. Porównano dwie grupy studentów: studentów zagranicznych z Trzeciego Świata uczących się w Studium Języka Polskiego dla Cudzoziemców w Łodzi (188 osób) oraz studentów uczących się w Warszawie

(256 osób); łącznie 444 studentów z 53 krajów. Wyniki badania przedstawiono w książce *Gość w dom. Studenci z krajów Trzeciego Świata w Polsce* (1993). Warto podkreślić skrupulatny opis napotkanych w trakcie badania problemów metodologicznych, zwłaszcza z doborem próby (korzystano z kartoteki studentów obcokrajowców prowadzonej przez MEN, w której figurowało 500 osób, jednak z powodu dużej ruchliwości grupy wystąpiła konieczność dołosowania 150 osób). Badania wykazały, że wśród studentów-obcokrajowców dominowało poczucie dyskryminacji i wykluczenia, a ogólne doświadczenia studiowania i przebywania w Polsce były raczej negatywne. Skala i nasilenie problemów adaptacyjnych zależała od miejsca pochodzenia: największych problemów doświadczali studenci afrykańscy, dalej Arabowie, Azjaci i Latynoamerykanie; stąd wniosek badaczy, że kluczowe znaczenie miały dystans kulturowy/odrębność kulturowa. **Najważniejszy wniosek z badań dotyczył radykalnej zmiany hierarchii problemów adaptacyjnych po pierwszym roku pobytu w Polsce.** Problemy związane z komunikacją w języku polskim, przyzwyczajaniem się do klimatu i jedzenia oraz tęsknotą za domem ustępowały problemom związanym z warunkami finansowymi i mieszkaniowymi, trudnościami w dokonywaniu zakupów i załatwianiu formalności. Problemami adaptacyjnymi studentów obcokrajowców zajmował się w tym samym czasie Paulo de Carvalho (1990). Na podstawie 315 ankiet przeprowadzonych w tej grupie (dobór reprezentatywny) wysnuł on następujące wnioski:

- najmniej problemów z adaptacją doświadczali studenci z Europy i Ameryki Pn, najwięcej - studenci z Czarnej Afryki;
- problemów adaptacyjnych częściej doświadczali mężczyźni, osoby wierzące, pochodzące z klas niższych i w trakcie pierwszego roku studiów;
- niezadowolenie z pobytu w Polsce było warunkowane: niskim poziomem przystosowania do warunków życia i studiowania w Polsce; negatywnym obrazem Polaka; oraz faktem "bycia Afrykaninem lub Arabem": 70% respondentów uznało, że Polacy są uprzedzeni rasowo;
- 65% oceniło stosunki z Polakami jako raczej dobre (choć bardzo często respondenci podkreślali interesowność tych relacji ze strony Polaków), zaś, 19% - jako złe.

Badania zespołu R. Wyszynskiego i M. Głowackiej-Grajper (IS UW) na temat sytuacji studentów i absolwentów z Litwy, Białorusi i Ukrainy (1997-2004)

Kwestiami adaptacji kulturowo-społecznej studentów z Ukrainy, Białorusi i Litwy zajmował się również zespół pod kierownictwem Roberta Wyszynskiego; wyniki badań jakościowych i ilościowych opublikowano w książce *Mniejszość polska na rozdrożu. Studenci i absolwenci uczelni polskich pochodzący z Litwy, Białorusi i Ukrainy* (2005).

Z perspektywy niniejszych badań na uwagę zasługuje zwłaszcza rozdział autorstwa Małgorzaty Głowackiej-Grajper i Michała Babicza *“Wrócić czy zostać?” Absolwenci uczelni polskich z Białorusi, Litwy i Ukrainy. Charakterystyka grup i ich sytuacji*. Przedstawione w nim wnioski oparto na badaniach ilościowych (wywiad kwestionariuszowy) przeprowadzonych na grupie 175 osób: 68 absolwentach, którzy pozostali w Polsce, i 107 absolwentach, którzy powrócili do kraju pochodzenia.

Autorzy badania wysnuli następujące wnioski dotyczące absolwentów, którzy po uzyskaniu dyplomu zdecydowali się pozostać w Polsce:

- są to osoby bardziej otwarte na świat i mniej przywiązane do tradycji narodowej;
- wprawdzie rzadziej posługiwali się językiem polskim w kraju pochodzenia, ale mają mniej problemów z porozumiewaniem się z Polakami w Polsce;
- częściej pochodzili z biedniejszych środowisk;
- częściej pracowali w szarej strefie;
- rzadziej niż absolwenci, którzy zdecydowali się na powrót do kraju pochodzenia, wykonywali pracę zgodną z charakterem wykształcenia, i ogólnie mieli większe trudności ze znalezieniem pracy;

W rozdziale pt. *Wrócić-zostać-wyjechać. Dylematy absolwentów*, Katarzyna Pisarzewska rekapitułuje wyniki badań jakościowych opartych na 9 wywiadach pogłębionych (niewielka liczba wywiadów była spowodowana problemami z dotarciem do respondentów), przeprowadzonych z absolwentkami pochodzącymi z Białorusi (2), Ukrainy(2) i Litwy (5). Respondentki wskazywały zasadniczo, że migracje powrotne wynikają z *“idealizmu”* lub *“nieudanej próby osiedlenia się w Polsce”*; pozostają ci absolwenci, którzy dokonali *“racjonalnego wyboru, popartego umiejętnością znalezienia się na tutejszym rynku pracy”*

W rozdziale podsumowującym pt. *Postawy studentów i absolwentów* Robert Wyszynski podkreśla, że zapytani o przyczyny przyjazdu do Polski respondenci wskazywali na chęć kontaktu z językiem i kulturą, trudności z podjęciem studiów w kraju pochodzenia (brak możliwości uzyskania stypendium, korupcja na uczelniach) oraz lepsze perspektywy życiowe/zawodowe; istotnym czynnikiem motywującym były stypendia przyznawane przez rząd polski. Badacze zaobserwowali zjawisko zamykania się studentów z Białorusi i Ukrainy we własnych grupach i słabą integrację z polskimi studentami. Badania pokazały, że **czynnikami wpływającymi na chęć pozostania w Polsce po uzyskaniu dyplomu są:**

- identyfikacja narodowościowa (im silniejsza identyfikacja z polskością, tym silniejsza chęć pozostania);
- pochodzenie społeczne (chęć pozostania częściej deklarowali studenci pochodzący z rodzin inteligenckich);

- oraz siła więzów rodzinnych i identyfikacja z małą ojczyzną (najmniej chętni do pozostania byli studenci z Wileńszczyzny i Grodzieńszczyzny).

Z perspektywy badań prowadzonych w ramach projektu *Imigranci o wysokich kwalifikacjach na polskim rynku pracy* cenny jest szczegółowy opis problemów metodologicznych z dostępem do grupy badanej, wynikających m.in. z:

- nieufności respondentów, zwłaszcza tych, którzy pracowali w szarej strefie;
- problemów z dotarciem do tych absolwentów, którzy po uzyskaniu dyplomu powrócili do kraju pochodzenia lub wyjechali do kraju trzeciego.

Kwestie integracji społecznej studentów zagranicznych pochodzenia polskiego zostały poruszone również analizie Moniki Wójcik-Żołądek, *Obcy wśród swoich? Młodzież polskiego pochodzenia z Kazachstanu studiująca w Polsce* (2013).

Badania J. Godlewskiej (Instytut Polityki Społecznej) na temat studentów zagranicznych na Uniwersytecie Warszawskim (2001-2002)

Celem badania było stworzenie charakterystyki zbiorowości studentów - obco-krajowców kształcących się na Uniwersytecie Warszawskim: motywacji, jakie nimi kierowały, gdy zdecydowali się na przyjazd do Polski; problemów, z jakimi się borykają w trakcie studiowania; a także ich planów na przyszłość. Przeprowadzono 113 wywiadów kwestionariuszowych i 7 ankiet; w badaniach wzięł udział co czwarty obcokrajowiec studiujący na UW. 27% badanych zadeklarowało, że po ukończeniu studiów zmierza wrócić do swego kraju, 12% - że zamierza zamieszkać na jakiś czas w Polsce, a 15% - chciało pozostać w Polsce na stałe; 14% zadeklarowało chęć wyjazdu do innego kraju. W przypadku pozostania w Polsce co piąty badany zamierzał podjąć pracę, a co dziesiąty - studia. Autorka badania podkreśliła znaczenie znajomości języka polskiego dla bezproblemowego przebiegu procesu adaptacji, podkreśliła też trudności z aklimatyzacją, jakich doświadczają studenci odróżniający się wyglądem, narażeni na "agresywne zachowanie Polaków", z którym zetknęła się niemal połowa badanych. Zauważyła też tworzenie się dwóch grup studentów: gorzej sytuowanych, pochodzących z biedniejszych krajów Europy Środkowo-Wschodniej, najczęściej o polskich korzeniach, i lepiej sytuowanych. Wreszcie, istotne znaczenie ma według niej fakt "niedostosowania potrzeb studentów i tego, co oferuje im uczelnia"; chodzi tu przede wszystkim o obsługę administracyjną, ale także opiekę zdrowotną. Godlewska podkreśliła też zmianę charakteru polityki stypendialnej rządu polskiego: stypendia zaczęto częściej przydzielać studentom pochodzenia polskiego niż studentom z krajów rozwijających się.

Warto dodać, że zbliżone w charakterze badania (cele badawcze, populacja, wnioski) w 1999 r. przeprowadzono w Instytucie Pracy i Spraw Socjalnych. Przeba-

dano wówczas 15% populacji obcokrajowców studiujących na UW; wyniki badań przedstawiono w ww. opracowaniu Emilii Jaroszewskiej „Studenci zagraniczni w Polsce z uwzględnieniem wyników badań przeprowadzonych na Uniwersytecie Warszawskim” (2000).

Badania R. Stefańskiej (OBM) na temat zbiorowości studentów zagranicznych w Polsce (2002)

Badania polegały na analizie danych zastanych, przede wszystkim pochodzących z Narodowego Spisu Powszechnego w celu scharakteryzowania zbiorowości studentów obcokrajowców. W trakcie spisu zidentyfikowano 4472 studiujących imigrantów (przebywających w Polsce czasowo) + 1930 cudzoziemców stale przebywających w Polsce, kształcących się w Polsce lub zagranicą. **Z perspektywy niniejszych badań warto przytoczyć rezultaty odnoszące się do zatrudnienia studentów obcokrajowców.** Ponad połowa studentów obcokrajowców jako główne źródło utrzymania podała “niezarobkowe źródła utrzymania” (w domniemaniu - stypendia rządu polskiego); ¼ - środki przekazywane przez rodzinę; 200 osób podjęło pracę najemną, z czego 261 osób pracowało na pełen etat, a 57 było samozatrudnionych.

Badania Ośrodka Badań nad Migracjami i Instytutu Polityki Społecznej na temat studentów zagranicznych w Polsce (2009)

Najobszerniejsze jak dotąd badania na temat studentów zagranicznych w Polsce przeprowadzono w latach 2009-2010 w ramach projektu *Migracje edukacyjne do Polski - konsekwencje społeczno-ekonomiczne* (grant na badania własne MNiSW, OBM we współpracy z ISP). Wyniki tych badań zrekapitulowano m.in. w raporcie ISP *Studenci zagraniczni w Polsce na tle migracji edukacyjnych na świecie* (Paweł Hut, Emilia Jaroszevska 2011), książce M. Duszczyka na temat polityki imigracyjnej Polski (2012), a w pełnym wymiarze w książce C. Żołędowskiego *Studenci zagraniczni w Polsce. Motywy przyjazdu, ocena pobytu, plany na przyszłość* (WUW, Warszawa 2010; książka przygotowana we współpracy z Maciejem Duszczykiem, Justyną Godlewską, Emilią Jaroszewską i Justyną Łukaszewską).

Badania zorientowano wokół pięciu podstawowych pytań badawczych:

1. Jaka jest dynamika i struktura migracji edukacyjnych do Polski oraz jakie są perspektywy zwiększenia rozmiarów i przekształceń strukturalnych napływu studentów zagranicznych?
2. Jaki charakter mają czynniki przyciągające studentów cudzoziemskich oraz w jaki sposób można zwiększyć atrakcyjność edukacyjną Polski?
3. Jakie są najważniejsze bariery ograniczające udział Polski w migracjach edukacyjnych i co determinuje istnienie tych barier?

4. Jakie są dominujące strategie życiowe cudzoziemców podejmujących studia w Polsce, od czego one zależą i jak można zintensyfikować ich związki z Polską?
5. Którzy absolwenci pozostają w Polsce; w jakim stopniu zjawisko podejmowania pracy w Polsce przez cudzoziemskich absolwentów oraz w jakim stopniu rekompensują one (lub mogą rekompensować w przyszłości) odpływ wykształconych Polaków za granicę?

W pierwszej części książki autor omawia zjawisko migracji edukacyjnych w perspektywie polityki migracyjnej. Skupia się przede wszystkim na społeczno-ekonomicznych konsekwencjach migracji edukacyjnych, powołując się na badania OECD (SOPEMI) oraz na opracowanie przygotowane przez P. Kaczmarczyka i M. Okólskiego *Migracje specjalistów wysokiej klasy w kontekście członkostwa Polski w Unii Europejskiej* (UKIE, Warszawa 2005). Na tej podstawie konstatuje, że napływ studentów zagranicznych jest zjawiskiem pozytywnym dla kraju przyjmującego, o ile podejmowane są działania integracyjne wobec społeczeństwa przyjmującego i samej grupy studentów "z odmiennych kulturowo społeczeństw"; jeśli studia nie są jedynie pretekstem do podjęcia pracy w kraju przyjmującym ("podejmowanie zatrudnienia, choć pożądane, nie powinno stawać się jednak głównym celem tego rodzaju imigracji") i istnieje system monitoringu pozwalający zapobiegać lub eliminować "przypadki podejmowania studiów tylko w celu wjazdu i czerpania dochodów z działalności niezgodnej z prawem lub systemu zabezpieczenia społecznego". Analizując przypadek Polski Żołędowski zauważa, że:

- napływ studentów zagranicznych może stanowić rozwiązanie dla polskiego systemu edukacji wyższej borykającego się ze skutkami niżu demograficznego;
- niesatysfakcjonujący rozwój studiów atrakcyjnych dla studentów zagranicznych sprawia, że Polska traci korzyści, jakie z przyciągania tej grupy migrantów odnoszą państwa wysoko rozwinięte. Zdaniem Żołędowskiego "Analiza korzyści z przyjmowania studentów zagranicznych wskazuje, iż działania w zakresie aktywnej rekrutacji są opłacalną inwestycją nie tylko społeczną, ale i ekonomiczną". Tymczasem "na poziomie państwa brak spójnej i konsekwentnie realizowanej wizji internacjonalizacji polskiego szkolnictwa wyższego" (s. 25-29).
- obecnie Polska stosuje dwojaką strategię wobec studentów zagranicznych:
 - wobec studentów polskiego pochodzenia (25%) – zmodyfikowana strategia „wzajemnego zrozumienia”, polegająca na intensyfikacji kontaktów z Polakami w kraju i za granicą; strategia ta jest dyktowana ogólnie zdefiniowanymi interesami geopolitycznymi;
 - wobec pozostałych: "strategia wytwarzania dochodów", głównie na poziomie poszczególnych uczelni; przejawia się to zwłaszcza w strategiach uczelni prywatnych, coraz silniej nastawiających się

na przyciąganie studentów z zagranicy, co jest traktowane jako remedium na malejący zasób potencjalnych polskich studentów

- ocena skutków podejmowania pracy przez zagranicznych absolwentów jest utrudniona ze względu na brak systematycznych badań w tym obszarze.

W drugiej części książki autor charakteryzuje populację studentów zagranicznych w Polsce. Poniżej przedstawiono najważniejsze konstatacje (dane na 2008 r.):

- w latach 1989-2008 nastąpił czterokrotny wzrost liczby studentów zagranicznych w Polsce;
- w latach 1990. zmieniła się struktura narodowościowa grupy studentów zagranicznych:
 - zdecydowaną większość studentów stanowią Europejczycy; ok. 17% to Azjaci;
 - co piąty student obcokrajowiec deklaruje pochodzenie polskie;
 - ok. 40% stanowią osoby pochodzące z krajów b. ZSRR, głównie z Ukrainy i Białorusi;
 - nastąpił wzrost zainteresowania studiami w Polsce ze strony studentów z krajów skandynawskich, Kanady, Indii i Chin; jednak w porównaniu do Europy Zachodniej Polska przyciąga niewielu studentów z Azji i Afryki;
 - występuje charakterystyczna koncentracja poszczególnych grup narodowych na konkretnych uczelniach (np. $\frac{3}{4}$ studentów zagranicznych WUM to Koreańczycy, 60% studentów zagranicznych Uniwersytetu Medycznego w Katowicach to Tajwańczycy);
- zmieniły się też preferencje co do kierunku studiowania: jest mniejsze zainteresowanie kierunkami technicznymi, większe - humanistycznymi i ekonomicznymi; najpopularniejsze są kierunki: medyczne (ok. $\frac{1}{3}$ studiujących), ekonomiczne ($\frac{1}{5}$), społeczne (14%) i humanistyczne (12%)
- wyrównała się struktura płci: około połowa to kobiety;
- jedną trzecią studentów stanowią osoby po 25 r.ż., zwłaszcza na uczelniach ekonomicznych i wśród mężczyzn; może to wskazywać na tendencję do przedłużania studiów w celu uzyskania zezwolenia na pobyt;
- większość (81%) studentów zagranicznych studiuje na studiach stacjonarnych; dwie trzecie na uczelniach publicznych, ale udział studentów szkół niepublicznych stale rośnie;
- co czwarty pobiera stypendium; najmniej stypendystów jest wśród studentów z Ameryki Południowej i Afryki, jednak ci ostatni są najczęściej zwalniani z opłat za studia;

Ogólnie, autor stwierdza, że polskie uczelnie nie należały i nadal nie należą do światowej czołówki instytucji akademickich przyciągających studentów zagranicznych; ich reputacja nie jest czynnikiem wpływającym pozytywnie na decyzję o przyjeździe do Polski

Część trzecia dotyczy prawnych regulacji podejmowania studiów zagranicznych w Polsce (kwestie te zostaną omówione w innej części raportu), natomiast część czwarta zawiera przegląd badań dotychczas przeprowadzonych w Polsce na temat studentów zagranicznych. Zdaniem Żołędowskiego były to badania: a) statystyczne; b) dotyczące kwestii adaptacji i integracji społecznej; c) dotyczące aktywności na rynku pracy; d) charakteryzujące populację studentów zagranicznych polskiego pochodzenia; e) charakteryzujące populację zagranicznych absolwentów polskich uczelni, zwłaszcza pod kątem decyzji życiowych i zawodowych po ukończeniu studiów.

C. Żołędowski podkreślił, że istnieją istotne luki w badaniach dotyczących studentów obcokrajowców w Polsce. Przede wszystkim brakuje badań kompleksowo obejmujących całą populację studentów zagranicznych.

Lukę tę, przynajmniej częściowo, miały uzupełniać badania przeprowadzone w Instytucie Polityki Społecznej UW, zreferowane w części piątej książki. Badania te miały służyć analizie ekonomicznych i społeczno-kulturowych aspektów przyjazdów cudzoziemców w celu podjęcia studiów w Polsce; opisaniu dominujących strategii życiowych (edukacyjnych i zawodowych) osób podejmujących studia w Polsce, zwłaszcza tych, którzy zostają w Polsce po ukończeniu studiów wyższych; oraz wskazaniu mechanizmów i uwarunkowań napływu zagranicznych studentów do Polski. Dla realizacji tych celów przeprowadzono badania ilościowe i jakościowe. Badania ilościowe (kwiecień-czerwiec 2009 r.) sprowadzały się do ankiety audytoryjnej przeprowadzonej na sześciu polskich uczelniach wyższych (łącznie 249 ankiet). Dobór do próby miał charakter celowy, o czym warto pamiętać przy interpretacji poniżej omawianych wyników: potencjalni respondenci - osoby nieposiadające polskiego obywatelstwa, mieszkające za granicą przed podjęciem studiów oraz przebywające w Polsce od co najmniej roku - byli wskazywani przez osoby zajmujące się na poszczególnych uczelniach kontaktami ze studentami zagranicznymi. Badacze starali się zachować proporcje między studentami o polskich korzeniach i pozostałymi.

Grupa badana w ramach badań ilościowych była wysoce zróżnicowana pod względem narodowościowym: wśród respondentów znaleźli się obywatele 37 państw, w tym najliczniej reprezentowani obywatele WNP, następnie Norwegii, Indii i Nigerii. Zdecydowana większość badanych znała język polski (72%); większość stanowili studenci studiów dziennych, zaś jeśli chodzi o kierunek studiów

– najliczniej reprezentowani byli studenci medycyny (18%). Większość stanowiły osoby poniżej 25 r.ż. (2/3), zaledwie 13% przekroczyło 30 r.ż.

Badania jakościowe miały ograniczony charakter: przeprowadzono 10 wywiadów wśród zagranicznych absolwentów (pochodzących z Albanii, Białorusi, Kazachstanu, Kirgistanu, Mołdawii, Serbii, Tunezji oraz Ukrainy).

Rezultaty przeprowadzonych badań przedstawiały się następująco (w skrócie, według obszarów):

- **Przyczyny przyjazdu do Polski:** łatwość wjazdu (31%), niskie koszty utrzymania/czesnego (31%), przypadek (30%), dobre opinie o Polsce i warunkach studiowania.
- **Warunki studiowania i pobytu:** 37% respondentów wskazało, że istnieje możliwość podjęcia pracy na studiach; najbardziej zadowoleni ze studiów studenci kierunków medycznych i społecznych, mniej humanistycznych i technicznych; najmniej zadowoleni ze studiów w Polsce - studenci z Afryki i Azji.
- **Możliwość pozostania w Polsce po studiach** rozważało 71% studentów polskiego pochodzenia i 37% pozostałych.
- **Podejmowanie zatrudnienia:** w momencie przeprowadzania badania pracował co trzeci student polskiego pochodzenia i co piąty z pozostałej grupy; najczęściej pracę podejmowali studenci z WNP. Najczęściej studenci zajmowali się dziećmi, pracowali jako kelnerzy, korepetytorzy i tłumacze. Pracę znajdowano dzięki kontaktom osobistym, bezpośrednio u pracodawcy lub przez internet. 40% studentów, którzy kiedykolwiek podjęli pracę w Polsce, zadeklarowało, iż była to praca "na umowę ustną" (w szarej strefie). Badani deklarowali, że spotkali się z dyskryminacją w procesie szukania pracy.
- **Motywy pozostania w Polsce po studiach:** większość studentów deklaruje chęć wyjazdu po uzyskaniu dyplomu; częściej pozostanie w Polsce rozważają obywatele WNP (73%) i studenci z Ameryki (67%), co trzeci student z Azji i Afryki; najrzadziej - Skandynawowie.
 - Motywy pozostania: możliwość znalezienia atrakcyjnej pracy (64%); możliwość dalszego studiowania (50%); ogólna sympatia do Polski.
 - Motywy wyjazdu: lepsze perspektywy w kraju ojczystym (48%)| brak możliwości znalezienia dobrej pracy w Polsce (38%); powody rodzinne (25%). 59% Afrykanów wskazało negatywny stosunek polskiego społeczeństwa do cudzoziemców.
 - Ogólnie rzecz biorąc, zdecydowanie największe znaczenie mają kwestie zawodowe.

Na ich podstawie wysnuto następujące wnioski:

- Reputacja polskich uczelni nie jest najważniejszym motywem przyjazdu studentów zagranicznych: na decyzję o podjęciu studiów w Polsce większy wpływ miały łatwość przyjazdu i przypadek (sic!). Ponadto, migracja edukacyjna stanowi element szerszej strategii migracyjnej (uzyskanie dyplomu umożliwia podjęcie pracy w kraju pobierania edukacji lub w kraju trzecim).
- Studenci zagraniczni na ogół są zadowoleni ze studiów w Polsce, choć negatywnie oceniają warunki pobytu i kontakty z administracją i innymi instytucjami. Najbardziej atrakcyjny i najlepiej oceniany kierunek studiów to medycyna, gorzej oceniane są kierunki humanistyczne i społeczne, być może z powodu postrzegania ich jako mniej przydatnych na rynku pracy.
- Badani oceniali relacje z Polakami jako pozytywne; w badaniach stosunkowo mniej uwagi poświęcono kwestiom adaptacji/integracji i dyskryminacji/wykluczenia, choć we wnioskach podkreślono, że największe problemy adaptacyjne mieli studenci spoza Europy i Ameryki Północnej.
- Kluczowe znaczenie przy podejmowaniu aktywności zawodowej miała znajomość języka polskiego; większość pracujących studentów pracowała nielegalnie.
- Decyzję o pozostaniu w Polsce determinowały kwestie rodzinne lub zawodowe (możliwość znalezienia pracy).

Zdaniem autora, na podstawie przeprowadzonych badań nie sposób stworzyć profilu studenta zagranicznego w Polsce - zróżnicowanie geograficzne warunkuje motywy przyjazdu, oczekiwania wobec pobytu i studiów oraz plany życiowe po ich zakończeniu. Rozwiązania mogące uatrakcyjnić studia w Polsce dla cudzoziemców to: poprawa obsługi administracyjnej na uczelniach oraz stworzenie specjalnej ścieżki dotyczącej legalizacji i przedłużania pobytu studentów cudzoziemskich w Polsce.

Wnioski z powyższego przeglądu obszernego korpusu badań dla naszego projektu przedstawiają się następująco:

- w badaniach socjologicznych główny akcent kładziono na kwestie adaptacji/integracji społecznej studentów i absolwentów zagranicznych.
- Płynące z nich wnioski mogą być przydatne przy rozpatrywaniu barier dotyczących wchodzenia zagranicznych absolwentów na polski rynek pracy.
- W badaniach prowadzonych przez badaczy OBM i Instytutu Polityki Społecznej starano się przeprowadzić całościowy przegląd wszystkich kwestii, które uznano za istotne w odniesieniu do sytuacji studentów i absolwentów zagranicznych w Polsce. Szeroko zakreślony kontekst i obszar tychże

badania pozwolił nakreślić równie szeroką i ogólną charakterystykę społeczności studentów i absolwentów zagranicznych; badania te miały wszakże w większym stopniu charakter opisowy niż wyjaśniający.

- Dla projektowanego badania powinny one stanowić podstawowy punkt wyjścia, pozwalający skupić się na analitycznym pogłębianiu wybranych wątków, przede wszystkim tych dotyczących trajektorii losów absolwentów zagranicznych w kontekście podejmowanych przez nich decyzji migracyjnych; w kontekście prawno-instytucjonalnym; gospodarczym (rynku pracy); oraz kulturowo-społecznym.

Badania zagraniczne na temat studentów i absolwentów-obcokrajowców

Wbrew oczekiwaniom, liczba zagranicznych badań na temat studentów i absolwentów-obcokrajowców okazała się stosunkowo niewielka. Poniżej omówiono trzy badania, które wydają się najistotniejsze z perspektywy niniejszego projektu ze względu na możliwość zapożyczenia elementów ramy teoretycznej i metodologii badania.

Drivers and Dynamics of High-Skilled Migration, DEMIG (2013)

Istotnym punktem odniesienia dla niniejszego badania mogą być równoległe badania prowadzone na Oksfordzie w International Migration Institute pod kierownictwem Matthiasa Czaiki, dotyczące czynników i dynamiki migracji wysoko wykwalifikowanych migrantów (*Drivers and Dynamics of High-Skilled Migration*), stanowiące część projektu DEMIG (*Determinants of International Migration*). Celem badań jest m.in. próba określenia roli/efektywności działań politycznych w odniesieniu do migracji tego typu; projekt skupia się przede wszystkim na zjawisku mobilności studentów i pracowników naukowych w obrębie globalnego Południa i Północy, łącznie z rosnącą migracją do krajów rozwijających się. Wnioski mają być formułowane na podstawie analizy danych zastanych (dostępnych publicznie).

Mobilność talentów? Badania porównawcze pięciu krajów europejskich (2012)

W 2012 r. badania na temat motywacji absolwentów zagranicznych co do osiedlenia się w kraju, w którym pobierali edukację wyższą przeprowadził Research Unit of the Expert Council of German Foundation on Integration and Migration (SVR) we współpracy z Migration Policy Group.

Badanie dotyczyło trzech kwestii: 1) skłonności studentów zagranicznych do zostawiania w kraju pobierania edukacji wyższej po uzyskaniu dyplomu 2) czynników motywujących do pozostania lub do wyjazdu 3) wiedzy i oceny regulacji prawnych obowiązujących w kraju studiowania.

Metodologia badania obejmowała analizę porównawczą polityk dotyczących przyciągania i zatrzymywania zagranicznych absolwentów w pięciu wybranych krajach (Francji, Holandii, Niemczech, Szwecji i Wielkiej Brytanii) oraz kwestionariusz wypełniony przez 6200 studentów zagranicznych z 25 uczelni wyższych. Analiza porównawcza ujawniła istnienie dwóch głównych modeli polityki państwa: w Niemczech i w Holandii obowiązują większe restrykcje na wejściu (np. w zakresie polityki wjazdowej), ale kompensuje je hojniejsze wsparcie dla absolwentów, również w odniesieniu do rynku pracy; we Francji i Wielkiej Brytanii restrykcje na wejściu są znacznie niższe, ale też wsparcie dla absolwentów mniejsze; Szwecja nie wychodzi migrantom edukacyjnym na przeciw ani w zakresie polityki wjazdowej, ani w kwestii wsparcia po ukończeniu studiów.

Analiza odpowiedzi respondentów pozwoliła stwierdzić, że:

- Dwie trzecie studentów zagranicznych chciałoby pozostać w kraju, w którym studiowali, jednak nie dłużej niż na dwa-trzy lata; jedynie co dziesiąty zbadany student planuje pobyt dłuższy niż 5 lat.
- Główną motywacją do przedłużania pobytu są względy zawodowe (możliwość podjęcia pracy, chęć zdobycia międzynarodowego doświadczenia zawodowego) jakość i styl życia oraz względy finansowe, zaś główną motywacją do wyjazdu - względy rodzinne.
- Bardziej skłonni do pozostania są studenci kierunków ścisłych i technicznych.
- Chętniej przedłużenie pobytu deklarowali studenci z Azji (Chin, Indii, Iranu) i Europy Wschodniej i Południowej, niż studenci z Ameryki czy Afryki.
- Poza przypadkiem Niemiec nie zaobserwowano związku między znajomością języka kraju pobytu a prawdopodobieństwem pozostania (w Wielkiej Brytanii zaobserwowano zależność negatywną: studenci z krajów anglojęzycznych znacznie rzadziej wyrażają chęć pozostania).
- Nie zaobserwowano różnic co do skłonności do przedłużania pobytu między kobietami a mężczyznami; nie miało też znaczenia uzyskanie dyplomu w innym kraju.
- Studenci skłonni do pozostania byli bardziej zadowoleni ze studiów, lepiej poinformowani na temat rozmaitych procedur prawnych oraz przekonani, że społeczeństwo przyjmujące jest pozytywnie nastawione do studentów zagranicznych (raport nie zawierał wszakże wniosków co do kierunku tych zależności). Co istotne, wśród absolwentów rozważających dłuższy pobyt, możliwość pozostania była jednym z głównych czynników decyzji o podjęciu studiów w tym właśnie kraju.

Ogólnie, możliwość podjęcia pracy i osiedlenia się w kraju studiowania miała istotny wpływ na wybory dokonywane przez ponad połowę respondentów. Zaobserwowano też dużą rozbieżność między deklaracjami a rzeczywistymi przedłużeniami pobytu.

Badacze są przekonani, że czynniki mogące wpłynąć na zwiększenie motywacji do osiedlania się w kraju studiowania mają charakter prawno-instytucjonalny: *Zważywszy na fakt, że względy osobiste i rodzinne są najczęściej wskazywanymi przyczynami wyjazdu, a równie wielu studentów wyraziło obawy związane z niepewnym statusem w kraju przyjmującym, poprawa dostępu do długoterminowego osiedlenia oraz działania na rzecz łączenia rodzin mogłyby stanowić pozytywny sygnał dla obecnych lub przyszłych studentów. Jeśli państwa chcą zachęcać absolwentów zagranicznych do pozostania, muszą sprawić, by ich polityka w tej i innych kwestiach była bardziej włączająca i lepiej skrojona do ich potrzeb* (s. 7).

Fińskie badania na temat „zatrudnialności” zagranicznych absolwentów (2011-2012)

Dobrym punktem odniesienia dla projektowanych badań - jako że pod względem jakości kształcenia uniwersyteckiego mierzonej pozycją w międzynarodowych rankingach kraj ten lokuje się blisko Polski - mogą być szeroko zakrojone badania dotyczące „zatrudnialności” (*employability*) zagranicznych absolwentów przeprowadzone w latach 2011-2012 w Finlandii (Shumilova, Cai i Pekkola, *Employability of international graduates educated in Finnish higher education institutions*). Fińskie władze planują zwiększenie liczby zagranicznych studentów o 85% między 2009 a 2015 r.. Towarzyszyć ma temu zwiększenie atrakcyjności fińskiego rynku pracy dla absolwentów, co jest istotne w kontekście starzejącego się fińskiego społeczeństwa. Założono, że zagraniczni absolwenci mogą stanowić rozwiązanie dla problemu braku profesjonalistów na fińskim rynku pracy; ponadto, mogą się oni przyczyniać do zwiększania „innovacyjności, designu i marketingu poszczególnych firm”, jako że wykazują się rzadkimi umiejętnościami językowymi, znajomością obcych rynków, zrozumieniem politycznej, biznesowej i kulturowej specyfiki zarówno Finlandii, jak i kraju pochodzenia. *Zatrudnianie zagranicznych absolwentów może być tanim, a efektywnym sposobem wchodzenia na rynki międzynarodowe dla fińskich firm*(s. 13).

Przeprowadzone badania miały stanowić empiryczną podstawę wprowadzanych zmian oraz wypełnić lukę w badaniach na temat poziomu zatrudnienia absolwentów-obcokrajowców poprzez zbadanie działań i doświadczeń ich samych oraz potencjalnych pracodawców. Punktem wyjścia były uprzednio przeprowadzone badania częściowe, które wykazały, że największym mankamentem fińskiego systemu edukacji z perspektywy studentów zagranicznych są trudności ze znalezieniem pracy po studiach i niski poziom usług doradczych w zakresie kariery zawodowej. Dodatkowo absolwenci narzekali na wysokie koszty życia, trudności w nauce „niełatwego” języka, niezbyt popularnego poza Finlandią, niewielki i konkurencyjny rynek pracy, nadmiar biurokracji związanej z legalizacją pobytu,

nienajlepszej jakości system informacji na temat możliwości podjęcia zatrudnienia. Z kolei badania pracodawców wykazały, że wprawdzie są oni przekonani, że podjęcie studiów za granicą świadczy o umiejętnościach radzenia sobie w trudnych sytuacjach, poszerza perspektywy i podnosi umiejętności językowe oraz umiejętność pracy w grupie, jednak w większości nie odczuwają potrzeby zatrudniania cudzoziemców, którzy ukończyli fińskie szkoły wyższe - w istocie zatrudniają ich tylko wówczas, gdy brakuje fińskich kandydatów o podobnym profilu, a w dodatku uzależniają zatrudnienie od dobrej znajomości języka fińskiego.

W ramach badania przeprowadzono badania ilościowe i jakościowe. W badaniach ilościowych wykorzystano ankietę, przy czym główną kategorią badawczą była kategoria "zatrudnialności" oraz kryteria sukcesu zawodowego odtworzone w oparciu o przegląd literatury. Ankietę rozesłano do 1803 absolwentów, zidentyfikowanych na podstawie list dostarczonych przez uczelnie; otrzymano 363 odpowiedzi od absolwentów 15 uczelni (*response rate* 21%). Dodatkowo przeprowadzono 22 wywiady uzupełniające z absolwentami i 10 wywiadów z pracodawcami.

"Zatrudnialność" ("employability") zdefiniowano jako zdolność/potencjał jednostki oraz posiadane przez nią umiejętności służące zdobywaniu, utrzymywaniu i (w razie potrzeby) znajdowaniu nowej satysfakcjonującej pracy; zasadniczo jest to koncepcja zbliżona do koncepcji "sukcesu zawodowego", mierzonego za pomocą wskaźników subiektywnych i obiektywnych, takich jak: bezproblemowe przejście z edukacji wyższej na rynek pracy: czas szukania pracy; dochód i status społeczno-ekonomiczny; stanowisko pracy odpowiednie do poziomu osiągnięć akademickich; pożądane warunki pracy (niezależna, wymagająca i odpowiedzialna praca); wysoki poziom zadowolenia z pracy.

Podstawowe kategorie przyjęte w badaniu wraz z przypisanymi do nich zmiennymi przedstawiono w Tabeli 2; mogą się one okazać przydatne przy projektowaniu badania zagranicznych absolwentów uczelni.

Jako główne motywy podjęcia studiów w Finlandii badani wymieniali: darmowy charakter edukacji wyższej, możliwość podjęcia studiów po angielsku, chęć poprawy własnej "zatrudnialności", możliwość poznania innego kraju/kultury oraz reputację danej uczelni. Badanie pozwoliło stwierdzić, że do podstawowych przeszkód w znajdowaniu przez cudzoziemskich absolwentów satysfakcjonującej pracy należały: brak zadowalającej znajomości języka fińskiego lub szwedzkiego; brak sieci (odpowiednich) kontaktów oraz brak doświadczenia zawodowego (staże w trakcie studiów). Badani podkreślali również słabe powiązanie między systemem kształcenia a rynkiem pracy oraz występowanie dyskryminacji etnicznej w procesie rekrutacyjnym. Ogólnie, pracę znalazło 72% absolwentów, którzy pozostali po studiach w Finlandii oraz 72% tych, którzy po ukończeniu studiów powrócili do kraju ojczystego; gorzej radzili sobie ci, którzy przenieśli się

do kraju trzeciego (co potwierdza wyniki wcześniejszych badań, pokazujących, że wykształcenie za granicą pomaga znaleźć pracę albo w kraju pochodzenia, albo w kraju kształcenia). Zatrudnieni absolwenci znaleźli pracę w ciągu 6 miesięcy od uzyskania dyplomu (90%), a 59% - znalazło pracę jeszcze na studiach.

Tabela 2. Zmienne wraz z kategoriami badawczymi przyjęte w badaniu zagranicznych absolwentów fińskich uczelni.

Kategoria badawcza	Zmienna
Kontekst społeczno-ekonomiczny	Płeć, wiek, narodowość (język ojczysty)
Kontekst edukacyjny	Powody do studiowania w danym kraju Typ instytucji Program studiów Czas potrzebny na ukończenie studiów Obszar studiów Język wykładowy
Aktywność zawodowa w trakcie studiów	Doświadczenie zawodowe Doświadczenie w zakresie studiów zagranicą Odbyte staże & ich związek ze studiami Umiejętności językowe w języku kraju pobytu & zadowolenie z dostępności kursów językowych
Mobilność po zakończeniu studiów	Osiedlenie po ukończeniu studiów
Sukces zawodowy	Obecny status zatrudnienia Czas i metody szukania pracy Typ umowy Obszar i sektor zatrudnienia Wynagrodzenie Dopasowanie zatrudnienia do wykształcenia (horyzontalne i wertykalne) Dopasowanie umiejętności (pozyskanych w trakcie studiów, wymaganych w pracy) Zadowolenie z pracy
Wyzwania	Mankamenty edukacji wyższej Wyzwania dotyczące uznawalności dyplomów Trudności w utrzymaniu pracy po uzyskaniu dyplomu
Rekomendacje	Rekomendacje dla szkół wyższych i innych kluczowych aktorów dotyczące wzmocnienia zatrudnialności międzynarodowych absolwentów.

Źródło: Shumilova et al. 2012

Podsumowanie i wnioski

- Na przestrzeni ostatnich kilkunastu lat doszło do **zmiany charakteru migracji międzynarodowych**: wzrosła i stabilnie rośnie liczba migrantów wysoko wykwalifikowanych.
- Sytuację studentów i absolwentów-obcokrajowców na rynku pracy należy ujmować w kontekście migracji wysoko wykwalifikowanych migrantów. **Studenci zagraniczni mogą być uważani za potencjalnie obiecujący zasób wykształconych migrantów**, zwłaszcza w kontekście starzejących się społeczeństw, spodziewanych braków siły roboczej i rosnącej rywalizacji w ramach zglobalizowanej gospodarki opartej na wiedzy.
- Jednym z przejawów globalizacji rynków pracy jest **zjawisko rywalizacji o talenty potrzebne do funkcjonowania rozwiniętej gospodarki** (w dużej części opartej na wiedzy); na przestrzeni ostatnich kilku lat wiele państw wprowadziło rozwiązania prawno-instytucjonalne mające zachęcić studentów zagranicznych do studiowania, a następnie wchodzenia na rynek pracy po uzyskaniu dyplomu (Giannoccolo 2005).
- Z perspektywy państwa przyjmującego zjawisko migracji edukacyjnych poddaje się stosunkowo łatwej kontroli: państwo może stosunkowo swobodnie decydować o skali migracji tego typu, charakterystyce migrantów i profilu absolwentów, których integracja z miejscowym rynkiem pracy wydaje się korzystna i pożądana.
- **Migranci dokonują wyborów edukacyjnych i zawodowych w kontekście zwiększonej swobody przepływów** - nie są na stałe przywiązani do konkretnego państwa; ich kariera zawodowa rzadko przyjmuje charakter linearny, opierający się na długoterminowym zatrudnieniu u danego pracodawcy.
- Z perspektywy rynku pracy studenci i absolwenci zagraniczni są grupą **nieliczną**. W krajach OECD stanowią średnio 3.3% kohorty wiekowej 20-24. Prowadzi to do oczywistego wniosku, że "Studenci zagraniczni nie są panaceum na brak wysoko wykwalifikowanych migrantów" (Hawthorne 2008:1).
- Z perspektywy migranta edukacyjnego **kluczowe znaczenie ma inwestycja w "zatrudnialność"**, czyli kształtowanie takich kompetencji i umiejętności zawodowych, które zwiększą prawdopodobieństwo znalezienia satysfakcjonującej pracy.
- Z perspektywy pracodawcy absolwenci-obcokrajowcy z jednej strony mogą stanowić wyjątkowo cenny zasób wykwalifikowanej siły roboczej, z drugiej jednak - ich zatrudnienie może wiązać się z ryzykiem (np. dotyczącym trudności w weryfikacji kwalifikacji).

- W literaturze przedmiotu panuje zgoda co do tego, że studenci i absolwenci-obcokrajowcy na ogół mają dodatni wkład w gospodarkę kraju przyjmującego: są zazwyczaj słabo zagrożeni bezrobociem i uzależnieniem od opieki społecznej, kompensują braki siły roboczej, zwłaszcza w kontekście starzejących się społeczeństw.
- Atutami studentów i absolwentów na tle innych migrantów ekonomicznych są: uznane kwalifikacje potwierdzone uznawanym w danym kraju dyplomem, wykształcenie dostosowane do lokalnego rynku pracy oraz znajomość kultury, języka, praktyk i regulacji kraju pobytu.
- Studenci zagraniczni są najczęściej uznawani za migrantów czasowych - w rezultacie rzadko bywają obiektem systematycznej polityki integracyjnej, co może wpływać na ich późniejsze szanse adaptacyjne w społeczeństwie przyjmującym.
- Jednym z kluczowych problemów wydaje się być problem braku spójności między zapotrzebowaniem na wysoko wykwalifikowanych migrantów, w tym absolwentów-obcokrajowców, i wcielaniem w życie instrumentami ich przyciągania stosowanymi przez rządy (poziom makro), a rzeczywistymi doświadczeniami tych grup migrantów na rynku pracy np. w kontekście zjawisk dyskryminacji/wykluczenia z powodu różnic językowych, etnicznych, narodowościowych i rasowych. Problem ten był rozważany jako jedno z głównych zagadnień przeprowadzonych badań.

Wnioski odnoszące się do studentów i absolwentów zagranicznych w polsce

- Przypadek Polski jest specyficzny: z jednej strony Polska jest jednym z krajów o najwyższym prognozowanym zapotrzebowaniu na wysoko wykwalifikowanych pracowników, z drugiej - krajem o wysokim wskaźniku bezrobocia wśród absolwentów uczelni wyższych.
- Na tle innych krajów europejskich Polska jawi się jako kraj mało atrakcyjny dla studentów zagranicznych: dane z 2010 r. pokazują, że na polskich uczelniach studiowało wówczas niewiele ponad 16 tys. studentów.
- Wśród studentów zagranicznych studiujących w Polsce większość stanowią osoby pochodzące z krajów b. ZSRR, głównie z Ukrainy i Białorusi, przy czym duża część z nich deklaruje posiadanie polskich korzeni, co stanowi istotny czynnik w procesie adaptacji/integracji społeczno-ekonomicznej.
- Większość studentów zagranicznych studiujących w Polsce deklaruje chęć pozostania po studiach; nie dotyczy to jednak studentów uczelni medycznych, zwłaszcza tych z krajów skandynawskich.
- Dotychczasowe badania dotyczące sytuacji studentów i absolwentów-obcokrajowców na polskim rynku pracy mają charakter cząstkowy, pilotażowy lub skupiają się na opisie zjawiska.

Bibliografia

- Archer W., i Cheng J., *Tracking international graduate outcomes 2011, 2012*, BIS Research Paper, <http://dera.ioe.ac.uk/13633/1/12-540-tracking-international-graduate-outcomes-2011>.
- Ariss A. Al, Koall I., Özbilgin M., i Suutari V., *Careers of skilled migrants: towards a theoretical and methodological expansion*, „Journal of Management Development”, 2012, t.31, nr 2, s. 92–101.
- Bødker S., Jacobsen R.H., i Skaksen J.R., *Fiscal Costs and Benefits of High Skilled Immigration to a Generous Welfare State*, NORFACE MIGRATION Discussion Paper, 2012, vol. No. 2013–0, Norface Migration Discussion Paper, www.norface-migration.org.
- Bojar H., Gąsior-Niemiec A., Bieniecki M., i Pawlak M., *Migranci na rynku pracy w Polsce. Wyniki badań przeprowadzonych wśród migrantów ekonomicznych i pracowników polskich*, Warszawa 2006.
- Carvalho P. de, *Studenci obcokrajowcy w Polsce*, Instytut Socjologii UW, Warszawa 1990.
- Cerna L., *International Migration Programme Policies and practices of highly skilled migration in times of the economic crisis*, 2010, International Migration Papers.
- Chaloff J., i Lemaitre G., *Managing highly-skilled labour migration: a comparative analysis of migration policies and challenges in OECD countries*, 2009, OECD Social, Employment and Migration Working Papers no. 79, <http://ideas.repec.org/p/oec/elsaab/79-en.html>.
- Cheng L., iYange P.Q., *Global Interaction , Global Inequality , and Migration of the Highly Trained to the United States*, „International Migration Review”, 1998, t.32, nr 3, s. 626–653.
- Chiswick B., *High-Skilled Immigration in a Global Labor Market*, AEI Press, Lanham 2011
- Chiswick B., *Immigration: high skilled vs. low skilled labor*, IZA Policy Paper, 2011, <http://repec.iza.org/pp28.pdf>.

- Comay Y., *The Migration of Professionals : An Empirical Analysis*, „The Canadian Journal of Economics”, 1972, t.5, nr 3, s. 419–429.
- Czaika M., *Drivers and Dynamics of High-Skilled Migration — Oxford IMI*, b.d., <http://www.imi.ox.ac.uk/projects/drivers-and-dynamics-of-high-skilled-migration>.
- Czaika M., i Haas H. De, *Working Papers The effectiveness of immigration policies. A conceptual review of empirical evidence*, 2011, vol. 33, DEMIG Project Paper no. 3, s. 1-26.
- Czaika M., i Vothknecht M., *Migration and aspirations – are migrants trapped on a hedonic treadmill?*, „IZA Journal of Migration”, 2014, t.3, nr 1, s. 1-21.
- Docquier F., i Rapoport H., *Globalization, brain drain and development*, “Journal of Economic Literature”, 2011, t. 50, nr 3, s. 681-730.
- Docquier F., i Rapoport H., *Skilled Migration: The Perspective of Developing Countries*, The World Bank 2004, Policy Research Working Papers, <http://elibrary.worldbank.org/doi/book/10.1596/1813-9450-3382>.
- Dunnewijk T., *Global migration of the highly skilled: a tentative and quantitative approach*, Working Paper Series Quantitative Approach, 2008, Working Paper Series Quantitative Approach, http://www.researchgate.net/publication/23525367_Global_Migration_of_the_Highly_Skilled_A_Tentative_and_Quantitative_Approach/file/d912f5057838ebf576.pdf.
- Dustmann C., i Glitz A., *Migration and Education Migration and Education*, 2011, Norface Migration Discussion Paper.
- Duszczek M., *Polska polityka imigracyjna a rynek pracy*, Aspra, Warszawa 2012.
- Dwyer J., *What’s Wrong with the Global Migration of Health Care Professionals?: Individual Rights and International Justice*, „The Hastings Centre Report”, 2007, t.37, nr 5, s. 36–43.
- Dzvimbo P., *The International migration of skilled human capital from developing countries*, „Report to Regional Training Conference on Improving Tertiary Education in Africa”, 2003.

- European Migration Network, *Immigration of International Students to the EU European Migration Network Study 2012*, 2012, http://www.emn.lv/wp-content/uploads/Immigration_of_International_Students_to_the_EU_SR_11April2013_FINAL.pdf
- Faist T., *The Volume and Dynamics of International Migration and Transnational Social Spaces*, 2000, <http://pub.uni-bielefeld.de/publication/2465734>.
- Findlay A.M., King R., Smith F.M., Geddes A., iSkeldon R., *World class? An investigation of globalisation, difference and international student mobility*, „Transactions of the Institute of British Geographers”, 2012, t.37, nr 1, s. 118–131.
- Fortney J., *International migration of professionals.*, „Population studies”, 1970, t.24, nr 2, s. 217–32.
- George A., Lalani M., Mason G., Rolfe H., i Bondibene C.R., *Skilled immigration and strategically important skills in the UK economy*, National Institute for Economic and Social Research 2012.
- Giannoccolo P., *“Brain Drain Competition” Policies in Europe: a Survey*, 2005, Università degli Studi di Milano-Bicocca, Dipartimento di Statistica, Working Papers, 20060201 1–26.
- Godlewska J., *Studenci obcokrajowcy w Polsce*, Instytut Polityki Społecznej UW, Warszawa 2003.
- González C., *The EU performance in the global competition for highly-skilled migrants*, „Think Global-Act European”, 2013, t.4, s. 1–8.
- Górny A., Grabowska-lusińska I., Lesińska M., i Okólski M., *Transformacja nieoczywista*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2010.
- Grabowska-Lusińska I., i Żylicz A., *Czy polska gospodarka potrzebuje cudzoziemców?*, red. I. Grabowska-Lusińska i A. Żylicz, Ośrodek Badań nad Migracjami, Warszawa 2008.
- Granovetter M., *The strength of weak ties*, „American Journal of Sociology”, 1973, t.78, nr 6, s. 1360–1380.

- Grossman M., *Diaspora knowledge flows in the global economy*, „E-Leader Budapest”, 2010.
- Grossmann V., i Stadelmann D., *Does High-skilled Migration Affect Publicly Financed Investments?*, *Review of International ...*, 2012, vol. 6610, Discussion Paper Series, <http://hdl.handle.net/10419/62361>.
- Grot K., i Frelak J., *W poszukiwaniu nowych wzorów integracji cudzoziemców. Wybór tekstów polskiego forum integracyjnego.*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2013.
- Grzymała-Kazłowska A., *Między jednością a wielością: integracja odmiennych grup i kategorii imigrantów w Polsce*, Warszawa 2008.
- Haas H. De, i Czaika M., *Measuring Migration Policies : Some Conceptual and Methodological Migration and Citizenship Summer 2013*, „Migration and Citizenship”, 2013, t.1, nr 2, s. 40–47.
- Hainmueller J., i Hiscox M., *Attitudes toward highly skilled and low-skilled immigration: Evidence from a survey experiment*, „American Political Science Review”, 2010, t.104, nr 1, s. 61–84.
- Harvey W.S., *Labour market experiences of skilled British migrants in Vancouver*, „Employee Relations”, 2012, t.34, nr 6, s. 658–669.
- Hawthorne L., *The growing global demand for students as skilled migrants*, Migration Policy Institute, New York 2008, <http://www.migrationpolicy.org/transatlantic/intlstudents.pdf>.
- Hercog B.M., i Siegel M., *Promoting return and circular migration of the highly skilled*, Maastricht 2011, UNU-MERIT Working Paper Series.
- Hercog M., *The Role of the State in Attracting Highly-skilled Migrants: The Case of the Netherlands*, EIPAScope, 2008, EIPASCOPE 2008/3, <http://aei.pitt.edu/11032/>.
- Hillage. J., i Pollard E., *Employability: Developing a framework for policy analysis*, Institute for Employment Studies, 1998, Research Brief.

- Hopkins L., i Levy C., *Simply the Best ? Highly-skilled migrants and the UK ' s knowledge economy*, 2012, Wthe Work Foundation, [http://theworkfoundation.com/DownloadPublication/Report/315_Simply the Best TWF format.pdf](http://theworkfoundation.com/DownloadPublication/Report/315_Simply%20the%20Best%20TWF%20format.pdf).
- INSEAD, *The Global Talent Competitiveness Index 2013*, 2013, <http://global-indices.insead.edu/gtci/documents/gcti-report.pdf>.
- Instituto Universitario de Estudios sobre Migraciones de la Universidad Pontificia Comillas, *Integration of highly skilled third country nationals in Europe: a new proposal for circular talent management*, Madrid 2013.
- International Centre for Migration Policy Development, *Highly Skilled Migration, UN/POP/MIG-FCM/2005/01*, 2005, http://www.un.org/esa/population/meetings/fourthcoord2005/P01_ICMPD.pdf
- Jaroszewska E., i Hut P., *Studenci zagraniczni w Polsce na tle migracji edukacyjnych na świecie*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2011.
- Jaroszewska E., *Studenci zagraniczni w Polsce z uwzględnieniem wyników przeprowadzonych w Uniwersytecie Warszawskim*, [w:] *Zewnętrzne migracje zarobkowe we współczesnej Polsce*, red. A. Rajkiewicz, Wyższa Szkoła Humanistyczno-Ekonomiczna we Włocławku, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Włocławek 2000.
- Jennissen R., *Causality Chains in the International Migration Systems Approach*, „Population Research and Policy Review”, 2007, t.26, nr 4, s. 411–436.
- Kaczmarczyk P., i Okólski M., *Polityka migracyjna jako instrument promocji zatrudnienia i ograniczania bezrobocia*, Ośrodek Badań nad Migracjami, Warszawa 2008.
- Kaczmarczyk P., i Tyrowicz J., *Migracje osób z wysokimi kwalifikacjami*, Warszawa 2008, <http://www.west-info.eu/files/Biuletyn1.pdf>.
- Kahanec M., i Zimmermann K., *High-skilled immigration policy in Europe*, Berlin 2011, DIW Berlin Discussion Papers, http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1733724.

- Kaushal N., i Fix M., *The contributions of high-skilled immigrants*, „Migration Policy Institute”, 2006, nr 16.
- Klagge B., Fihel A., Kindler M., Okólski M., Matejko E., i Klein-Hitpas K., *High-skilled return migration and knowledge-based economic development in regional perspective. Conceptual considerations and the example of Poland*, 2007, CMR Working Papers.
- Klaus W. (red.), *Warunki pracy cudzoziemców w Polsce*, Stowarzyszenie Interwencji Prawnej, Warszawa 2006.
- Klaus W., i Wencel K., *Dyskryminacja cudzoziemców w Polsce. Diagnoza sytuacji*, Stowarzyszenie Interwencji Prawnej, Warszawa, Warszawa 2008.
- Klaus W., *Sąsiedzi czy intruzi. O dyskryminacji cudzoziemców w Polsce*, Stowarzyszenie Interwencji Prawnej, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2010.
- Konieczna-Sałamatin J., *Strategie przetrwania. Integracja imigrantów z Ukrainy na polskim rynku pracy., Adaptacja ukraińskich migrantów*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2009.
- Koss-Goryszewska M., *Testy dyskryminacyjne. Charakterystyka techniki i zastosowanie w wybranych krajach.*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2010.
- Kurekova L., *Theories of migration: Conceptual review and empirical testing in the context of the EU East-West flows*, „Paper prepared for Interdisciplinary conference on Migration, Economic Change, Social Challenge”, London 2011, s. 1–37, https://cream.conference-services.net/resources/952/2371/pdf/MECSC2011_0139_paper.pdf.
- Ladinsky J., *Sources of geographic mobility among professional workers: a multivariate analysis*, „Demography”, 1967, t.4, nr 1, s. 293–309.
- Lee E.S., *A Theory of Migration*, „Demography”, 1966, t.3, nr 1, s. 47–57.
- Lesińska M., i Okólski M., *Współczesne polskie migracje: strategie-skutki społeczne-reakcja państwa*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2013.

- Lowell L., i Findlay A., *Migration of highly skilled persons from developing countries: impact and policy responses: synthesis report*, 2002, International Migration Papers, <http://hdl.voced.edu.au/10707/72005>.
- Łotocki Ł., *Sąsiedzi czy intruzi? Punkt widzenia praktyków oraz ekspertów*, Warszawa 2009.
- Łotocki, Ł., *Na studia do Polski i co dalej?*, „Biuletyn Mazowieckiego Obserwatorium Rynku Pracy”, 2013, nr VI.
- Makulec A., *Konsekwencje migracji wysoko wykwalifikowanego kapitału ludzkiego dla krajów wysyłających i migrantów na przykładzie personelu medycznego*, „CMR Working Papers”, 2013, t.61/119, s. 1–46.
- Martin P., *Managing Labour Migration: Professionals, Guest Workers and Recruiters*, UN/POP/MIG/2005.
- Massey D., Arango J., i Hugo G., *Theories of international migration: a review and appraisal*, „Population and Development Review”, 1993, t.19, nr 3, s. 431–466.
- Matkowska M., *Współczesne problemy migracji w Polsce*, „Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania”, 2011, t.115, nr 24, s. 89–102.
- McGrew A. i Held D., *Globalization Theory: Approaches and Controversies*, Cambridge University Press, Cambridge 2007.
- McLaughlan G., i Salt J., *Migration policies towards highly skilled foreign workers*, London 2002, http://www3.geog.ucl.ac.uk/research/transnational-spaces/migration-research-unit/publications/pdfs/highly_skilled.pdf.
- Mechtenberg L., i Strausz R., *Migration of the Highly Skilled: Can Europe catch up with the US?*, Berlin 2009, SFB 649 Discussion Paper 2009-048, <http://www.econstor.eu/handle/10419/39279>.
- Nathan M., *The wider economic impacts of high-skilled migrants: a survey of the literature*, NIESR Discussion Paper, London 2013, NIESR Discussion Paper.

- Nowicka E., i Łodziński S., *Gość w dom. Studenci z krajów Trzeciego Świata w Polsce*, Oficyna Naukowa, Warszawa 1993.
- Nowotny K., *Institutions and the Location Decisions of Highly Skilled Migrants to Europe*, „Working Papers in Economics and Finance”, 2013.
- OECD, *Education Indicators in Focus*, 2013, <http://www.oecd.org/edu/50495363.pdf>.
- Okólski M., i Kaczmarczyk P., *Migracje specjalistów wysokiej klasy*, Urząd Komitetu Integracji Europejskiej, Warszawa 2005.
- Peixoto J., *The International Mobility of Highly in Transnational Skilled Workers Corporations : The Macro and Micro Factors of the Organizational Migration of Cadres '*, „International Migration Review”, 2001, t.35, nr 4, s. 1030–1053.
- Peng B., *Rent-seeking activities and the ' brain of migration effects*, „The Canadian Journal of Economics”, 2009, t.42, nr 4, s. 1561–1577.
- Piekut Aneta, *You've got Starbucks and Coffee Heaven... I Can Do This! Spaces of Social Adaptation of Highly Skilled Migrants in Warsaw*, „Central and Eastern European Migration Review”, 2013, t.2, nr 1, s. 113–134.
- Piekut, A. *Wysoko wykwalifikowani migranci w Warszawie – w przestrzeni społecznej czy w transnarodowej przestrzeni przepływów ?*, CMR Working-Papers, 2013, vol. 63/121, CMR Working Paper.
- Portes A., Guarnizo L.E., i Landolt P., *The study of transnationalism: pitfalls and promise of an emergent research field*, „Ethnic and Racial Studies”, 1999, t.22, nr 2, s. 217–237.
- Portes A., i Bach R., *Latin journey: Cuban and Mexican immigrants in the United States*, University of California Press 1985.
- Regets M., *Research issues in the international migration of highly skilled workers: A perspective with data from the United States*, 2007, <https://www.nsf.gov/statistics/srs07203/pdf/srs07203.pdf>.

- Reich M., Gordon D., i Edwards R., *Dual labor markets: A theory of labor market segmentation*, „American Economic Review”, 1973, t.63, nr 2, s. 359–365.
- Salt J., *International movements of the highly skilled*, „OECD Social, Employment and Migration Working Papers, OECD Publishing”, 1997, nr 3.
- Salt J., *Migration Processes among the Highly Skilled in Europe*, „International Migration Review”, 1992, t.26, nr 2, s. 484–505.
- Samborski J., *Potrzeby i problemy integracyjne wysoko wykwalifikowanych imigrantów. Raport z badania przeprowadzonego na grupie imigrantów z Chin, Rosji, Turcji, Ukrainy przez Europejską Unię Małych i Średnich Przedsiębiorstw oraz Klasy Średniej UNICORN współfinansowan, „ZESZYTY UNICORN (Europejska Unia Małych i Średnich Przedsiębiorstw oraz Klasy Średniej UNICORN)”*, 2010.
- Shachar A., *The race for talent: Highly Skilled Migrants and Competitive Immigration Regimes*, „New York University Law Review”, 2006, t.81, s. 148–206.
- Shumilova Y., Cai Y., i Pekkola E., *Employability of international graduates educated in Finnish higher education institutions*, Helsinki 2012, <http://www.helsinki.fi/urapalvelut/valoasurvey/pubData/source/VALOA9.pdf>.
- Skeldon R., *Globalization, skilled migration and poverty alleviation: brain drains in context*, Development Research Centre on Migration, Globalisation and Poverty, Brighton 2005, vol. T15, Working Paper T15, <http://r4d.dfid.gov.uk/PDF/Outputs/MigrationGlobPov/WP-T15.pdf>.
- Skeldon R., *International migration as a tool in development policy: a passing phase?*, „Population and development review”, 2008, t.34, nr 1, s. 1–18.
- Stark O., i Bloom D., *The new economics of labor migration*, „The American Economic Review”, 1985, t.75, nr 2, s. 173–178.
- Stefańska R., *Studenci obcokrajowcy*, CMR Working Papers 13/77, Warszawa 2002.
- Studenci zagraniczni w Polsce 2012, Study in Poland*, Warszawa 2013.

- Sykes B., i Chaoimh E.N., *Mobile talent? The staying intentions of international students in five EU countries*, 2013, <http://hdl.voced.edu.au/10707/259711>.
- Varghese N., *Globalization of higher education and cross-border student mobility*, UNESCO 2008, <http://unesco.atlasproject.eu/unesco/file/efee962c-24ce-408a-8e2c-f4e19ae1c717/c8c7fe00-c770-11e1-9b-21-0800200c9a66/157989e.pdf>.
- Vertovec S., *Transnational Networks and Skilled Labour Migration*, referat na konferencji LadenburgerDiskurs "Migration" Gottlieb Daimler- und Karl Benz-Stiftung, Ladenburg, 14-15 February 2002.
- Vickers P., i Bekhradnia B., *The economic costs and benefits of international students*, 2007, <http://www.hepi.ac.uk/files/32Economiceffectsofinternationalstudents.pdf>.
- Volker Grossmann V. i Stadelman D., *Wage effects of high-skilled migration: international evidence*, "The World Bank Economic Review", 2013, t. 27, nr 2, s. 297-319.
- Waldinger F., i Parey M., *Studying Abroad and the Effect on International Labor Market Mobility*, Centre for the Economics of Education, London 2007.
- Waldinger R., *The ethnic enclave debate revisited*, „International Journal of Urban and Regional Studies”, 1993, t.17, nr 3, s. 444–452.
- Walker R., Ellis M., i Barff R., *Linked migration systems: immigration and internal labor flows in the United States.*, „Economic geography”, 1992, t.68, nr 3, s. 234–48.
- Wallerstein I., *The Modern World-System I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*, Academic Press, New York 1974.
- Wescott, C., i Brinkerhoff J., *Converting Migration Drains into Gains*, Asian Development Bank, Asian Development Bank 2006.
- Wickham J., *From high skill migration to cosmopolitan service class? Irish migration policy in a European context*, „IMDS Working Paper”, 2009, nr 15.

- Wójcik-Żołądek M., *Obcy wśród swoich? Młodzież polskiego pochodzenia z Kazachstanu studiująca w Polsce Wstęp*, „Studia Biura Analiz Sejmowych”, 2013, t.2, nr 2, s. 153–174.
- Wysieńska K., *Nguyen, Serhij, czy Piotr? Pilotażowe badanie audytowe dyskryminacji cudzoziemców w procesie rekrutacji*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2010.
- Wysieńska, K., *Rekrutacja respondentów wśród społeczności azjatyckiej*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2010.
- Wyszyński R., *Mniejszość polska na rozdrożu. Studenci i absolwenci uczelni polskich pochodzących z Litwy, Białorusi i Ukrainy*, Instytut Socjologii UW, Warszawa 2005.
- Żołędowski C. (współpraca: M. Duszczyk, J. Godlewska, E. Jaroszevska, J. Łukaszewska, *Studenci zagraniczni w Polsce: motywy przyjazdu, ocena pobytu, plany na przyszłość*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2010.
- Żołędowski C., *Najnowsze trendy w światowej mobilności studentów*, „Biuletyn Migracyjny”, 2010, t.26, s. 1–14.